

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ
Навчально-науковий інститут управління та безпеки населення

Кафедра соціальних і гуманітарних дисциплін

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ
З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
«ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ»

для здобувачів за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти
всіх спеціальностей

Черкаси – 2025

Косяк С. М. Навчально-методичний посібник для підготовки до семінарських занять з навчальної дисципліни «Історія та культура України» для здобувачів за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти всіх спеціальностей. Черкаси: НУЦЗ України, 2025. 130 с.

Рецензенти:

Земзюліна Н. І. доктор історичних наук, професор Навчально-наукового інституту міжнародних відносин, історії та філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Чубіна Т. Д., доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Навчально-наукового інституту управління та безпеки населення Національного університету цивільного захисту України.

Федоренко Я. А. доктор історичних наук, професор, доцент кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін Навчально-наукового інституту управління та безпеки населення Національного університету цивільного захисту України.

Навчально-методичний посібник для підготовки до семінарських занять з навчальної дисципліни «Історія та культура України» для здобувачів за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти всіх спеціальностей є важливою складовою забезпечення навчального процесу з дисципліни «Історія та культура України». Основне завдання пропонованих матеріалів – сприяти набуттю курсантами та студентами необхідних навичок теоретичного та практичного застосування знань з навчального матеріалу відповідних тем курсу, більш глибокому вивченню історичних подій та їхньої культурологічної складової, порівняльному аналізу різних епох, екстраполяції окремих історичних подій на сучасний історико-політичний процес; навичок прогнозування можливих варіантів майбутнього суспільно--політичного розвитку України. Матеріали навчального посібника відповідають навчальній програмі дисципліни «Історія та культура України».

Методичні рекомендації розглянуті та затверджені на засіданні кафедри суспільних наук. (Протокол № 05 від «24» лютого 2025 року)

*Рекомендовано до друку Методичною радою
Національного університету цивільного захисту України.
(Протокол № 6 від 13 «березня» 2025 року)*

ЗМІСТ

Вступ	4
Мета та цілі вивчення дисципліни	6
Засоби діагностики успішності навчання та структура навчальної дисципліни	8
Загальні методичні рекомендації до підготовки семінарських занять	15
Тематика, зміст та методичні матеріали до семінарських занять:	
Семінарське заняття за темою 1. «Найдавніші часи. Початок людської цивілізації на території України»	20
Семінарське заняття за темою 2. «Східнослов'янська держава Русь»	29
Семінарське заняття за темою 3. «Українські землі у складі Литви та Польщі XIV-XVI ст. Виникнення українського козацтва»	40
Семінарське заняття за темою 4. «Українська національна революція середини XVII ст.»	50
Семінарське заняття за темою 5. «Українські землі в другій половині XVII–середині XVIII ст.»	58
Семінарське заняття за темою 6. «Україна під імперською владою кінець XVIII-XIX ст.»	68
Семінарське заняття за темою 7. «Соціально-економічні, політичні та культурні процеси в Україні на початку XX ст. Українська національно-демократична революція (1917-1920 рр.)»	78
Семінарське заняття за темою 8. «Україна в 20-30-х роках XX століття»	89
Семінарське заняття за темою 9. «Україна у складі СРСР у 40-х – 90-х рр. XX ст.»	98
Семінарське заняття за темою 10. «Україна в умовах будівництва суверенної держави (90-і рр. XX ст. – початок XXI ст.). Героїзм українського народу в боротьбі проти агресора»	109
Завдання для підсумкового контролю	120
Рекомендовані джерела та література	126

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Історія та культура України» сфокусована на формуванні цілісної системи знань фахівця; вмінні аналізувати історію України як історію окремого народу та його держави, а також у контексті загальноєвропейської та світової історії; виробленні навичок періодизації української історії та компаративного аналізу різних епох, екстраполяції окремих історичних подій на сучасний історико-політичний процес; навичок прогнозування можливих варіантів майбутнього суспільно-політичного розвитку України; виховання у здобувачів особистісних рис громадянина України, загальнолюдських духовних ціннісних орієнтацій, сприйняття ідей гуманізму, демократизму, патріотизму тощо на основі усвідомлення досвіду історії. Серед завдань дисципліни – усвідомлення ролі та місця України в Європі та світі; підготовка до свідомої активної участі в суспільному житті Української держави, формування відповідальності за долю України, Європи та світу. Освітня парадигма курсу формується шляхом поєднання знань та уявлень про суспільний розвиток та сутнісні характеристики історичних процесів, нерозривного взаємозв'язку та взаємозалежності між минулим і сучасністю, традиціями та новаціями, досягненнями культури і досвідом різних поколінь тощо.

Основна навчальна і виховна мета дисципліни полягає у створенні умов для: свідомої орієнтації молодого людини у сучасному світі, суспільстві; формуванні у неї відповідної активної соціальної та громадської позицій; підвищенні рівня духовної культури, культури спілкування і діяльності; сприяння соціалізації, активному включенню в соціально-політичне та економічне життя суспільства, підготовці до майбутньої професійної діяльності.

Знання отримані з дисципліни «Історія та культура України» покликані сприяти оволодінню здобувачами вищої освіти основами методики історичного дослідження (зокрема – ретроспективним, порівняльним, діалектичним та ін. методами); формуванню вміння аналізувати й узагальнювати джерела, давати оцінку найважливішим подіям і явищам української історії та культури,

порівнювати історичні події, орієнтуватись у науковій періодизації, знаходити, критично аналізувати потрібну інформацію з історії та культури України; застосовувати набуті знання для прогнозування суспільних процесів і у професійній діяльності.

Навчальна програма дисципліни «Історія та культура України» передбачає вивчення та аналіз особливостей історико-культурного розвитку українських земель з найдавніших часів до сьогодення. Теми з визначеним колом питань об'єднані в три змістові модулі. Список рекомендованої літератури складається з нормативно-правових актів, базової та допоміжної літератури. У програмі визначено вимоги до знань, умінь і навичок курсантів, студентів, слухачів.

З метою реалізації означених завдань програмою передбачено проведення лекцій, семінарських занять, самостійної та індивідуальної робіт.

Вивчення історії та культури України потребує від здобувачів вищої освіти опрацювання документів, наукової літератури, глибокого осмислення та здатності критично оцінювати історико-культурологічні процеси; готувати доповіді, брати участь у дискусіях, висловлювати та відстоювати власну думку з поставленої проблеми. Найбільш ефективним засобом для реалізації цих завдань є семінарське заняття.

МЕТА ТА ЦІЛІ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Курс «Історії та культури України» розроблений на основі програм, рекомендованих Міністерством освіти і науки України та відповідно до Державних стандартів підготовки бакалаврів.

Метою вивчення дисципліни «Історія та культура України» є: формування історичної свідомості у курсантів як вищої духовної цінності нації, шляхом поєднання знань, поглядів, уявлень про суспільний розвиток для розуміння суті історичних процесів, їх об'єктивного характеру, нерозривного взаємозв'язку та взаємозалежності між минулим і сучасністю, традиціями, досягненнями культури і досвідом різних поколінь; виховання патріотизму, відповідальності за долю своєї Батьківщини, спонукання до активної громадянської позиції.

Основними завданнями вивчення дисципліни «Історія та культура України» є: сприяння оволодінню здобувачами вищої освіти основами методики історичного дослідження, зокрема ретроспективним, порівняльним, діалектичним методами; формування вміння аналізувати й узагальнювати історичний матеріал, давати оцінку найважливішим подіям і явищам української історії та культури, порівнювати історичні події, орієнтуватись у науковій періодизації, знаходити, критично аналізувати потрібну інформацію з минулої і сучасної історії та культури України, оволодіння методикою самостійної роботи в процесі підготовки до занять і підсумкового контролю знань, застосовувати набуті знання для прогнозування суспільних процесів і у професійній діяльності.

Після вивчення курсу здобувачі вищої освіти повинні:

Знати:

- базові історичні та культурологічні поняття;
- історичні події та основні етапи розвитку української самобутньої культури;
- особливості формування української нації та її місце у загальноєвропейських процесах;
- суспільно-економічні, політичні, культурні особливості історичного розвитку українського народу;

- основні етапи становлення державності, особливості боротьби за національно-державне відродження;
- базові принципи побудови суверенної демократичної держави;
- про діяльність видатних вітчизняних історичних осіб, учасників визвольного руху, діячів науки та культури;
- основні події сучасної історії України, особливості воєнного періоду в Україні;
- історичний досвід українського народу в організації захисту своєї Батьківщини від зовнішніх ворогів минулого і сьогодення;

Вміти:

- користуватися категорійно-понятійним апаратом історичної науки, історичними джерелами та довідковими матеріалами з історії та культури України;
- аналізувати історичні процеси, події, факти, робити узагальнення та висновки;
- прослідковувати причинно-наслідкові зв'язки в історичних подіях та процесах;
- аргументовано відстоювати свої погляди, брати участь у дискусіях на суспільно-історичні та культурологічні теми;
- формувати сучасну історико-політичну культуру, власну громадянську позицію;
- застосовувати набуті знання з історії та культури України для вирішення професійних завдань.
- Аналізувати витоки та причини російської агресії та війни 2014-2025 рр;

Метою семінарських занять є стимулювання самостійної роботи курсантів по вивченню курсу, забезпечення засвоєння ними важливих питань, закріплення та розширення їхніх знань, отриманих під час лекції та самостійної підготовки до заняття.

Семінар – це активна форма навчального процесу, вид практичних занять, які передбачають обговорення, під керівництвом викладача, підготовлених

здобувачами вищої освіти доповідей та повідомлень. Семінарські заняття можуть проводитись у вигляді дискусії, розгорнутої бесіди, конференції, «круглого столу», особливо якщо обговорюються проблемні питання.

Участь у підготовці й обговоренні питань які виносяться на семінарське заняття, допомагає глибше засвоїти навчальний матеріал дисципліни, розвиває самостійність у підходах до аналізу актуальних питань соціально-економічного, суспільно-політичного, культурного та релігійного розвитку на різних етапах вітчизняної історії. Організація роботи на семінарських заняттях прищеплює навички участі в дискусіях, аналізу різних точок зору, відстоювання власної позиції.

Основними орієнтирами під час підготовки до заняття є план семінарського заняття, методичні рекомендації та конкретизація завдань. Після ознайомлення з планом заняття здобувач вищої освіти розпочинає опрацювання навчального матеріалу підручників і посібників, конспекту лекцій, документів тощо. Важливим етапом підготовки до семінарських занять є конспектування або підготовка авторських презентацій.

До кожного семінарського заняття пропонуються теми повідомлень (рефератів) з метою поглиблення та розширення знань з проблематики семінару.

Тривалість виступу на занятті – 7-10 хв. (доповідач має право користуватися конспектом під час наведення конкретних цифрових даних або цитуючи джерела). Доповнення – 2-3 хв.

ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ УСПІШНОСТІ НАВЧАННЯ ТА СТРУКТУРА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Контроль успішності здобувачів вищої освіти здійснюється за трьома формами: поточний, проміжний та підсумковий. Поточний контроль знань здійснюється під час проведення власне семінарських занять і має на меті перевірку засвоєння курсантами та студентами навчального матеріалу визначених тем, а також виконання індивідуальних завдань.

Критеріями оцінювання є:

- повнота і ґрунтовність відповіді на питання плану семінарського заняття;
- переконливість наведених доказів під час розв'язання історико-культурологічних проблем;
- уміння обґрунтувати, відстоювати власну точку зору під час обговорення дискусійних питань;
- уміння аналізувати, логічно та послідовно викладати навчальний матеріал;
- додаткове (реферативне) повідомлення про нові теорії, аспекти, дослідження історичних, культурних подій, процесів, фактів, в рамках теми семінарського заняття;
- ґрунтовне доповнення до відповіді іншого курсанта.

Поточний контроль знань курсантів на семінарському занятті передбачає усне опитування (дискусії, диспути), вирішення проблемних завдань, проведення тестового контролю з метою бліц-контролю рівня підготовки взводу (групи). Максимальна кількість балів, що може отримати курсант протягом одного семінарського заняття – 5 балів.

Модульний контроль є компонентом поточного контролю і здійснюється у формі виконання здобувачами вищої освіти модульного контрольного завдання. Підсумкова оцінка визначається за результатами отриманих модульних оцінок (балів) за усі модулі.

Підсумковий контроль проводиться у формі екзамену.

Розподіл та накопичення балів, які отримують здобувачі, за видами навчальних занять та контрольними заходами з дисципліни

Види навчальних занять		Кількість навчальних занять	Максимальний бал за вид навчального заняття	Сумарна максимальна кількість балів за видами навчальних занять
Поточний контроль				
Змістовний модуль 1	лекції	2		
	семінарські заняття	2	5	10
Разом за змістовний модуль 1				10
Змістовний модуль 2	лекції	4		
	семінарські заняття	4	5	20
Разом за змістовний модуль 2				20
Модуль 3	лекції	4		
	семінарські заняття	4	5	20
Разом за змістовний модуль 3				20
Додаткові бали				5
Разом за поточний контроль				55
Модульна контрольна робота				15
Підсумковий контроль				
Екзамен				30
Разом за всі види навчальних занять та контрольні заходи				100

Поточний контроль

Критерії поточного оцінювання знань здобувачів на семінарському занятті: контроль здійснюється з метою з'ясування рівня засвоєння теоретичного матеріалу та навичок аналітичного і логічного мислення з навчальної дисципліни «Історія та культура України» і оцінюється:

5 балів – здобувач вільно володіє навчальним матеріалом, аргументовано висловлює свої думки, прослідковує причинно-наслідкові зв'язки, робить висновки та узагальнення;

4 бали – здобувач володіє навчальним матеріалом, частково аргументує свої твердження, намагається прослідковувати причинно-наслідкові зв'язки,

допускаючи незначні недоліки, висновки та узагальнення потребують доповнення;

3 бали – здобувач частково володіє матеріалом та може окреслити лише деякі проблеми теми, узагальнює фактичний матеріал;

2 бали – здобувач фрагментарно володіє матеріалом, не прослідковує логічно-послідовні зв'язки, складності з узагальненнями

1 бал – здобувач поверхово розкрив лише окремі аспекти при цьому допустив суттєві помилки;

0 балів – теоретичний матеріал не опрацьований, здобувач не намагається знайти відповіді на завдання семінару.

Під кінець заняття викладач підбиває підсумки роботи, оцінює виступи та доповнення кожного здобувача вищої освіти, акцентуючи увагу на найбільш вдалим відповідях та вказуючи на недоліки у висвітленні теми (питання).

Оцінки, одержані на семінарі, обов'язково враховуються у рейтингово-модульній системі контролю знань.

Модульний контроль

Критерії оцінювання знань здобувачів при виконанні контрольної роботи (оцінюється в діапазоні від 0 до 15 балів):

15-14 балів – дано ґрунтовні розгорнуті відповіді на творчо-аналітичні завдання, без помилок виконано тестові завдання;

13-11 балів – виконано усі завдання, проте недостатньо обґрунтовано результати, незначні неточності у відповідях; допущено декілька помилок у тестових завданнях;

10-8 балів – неточності при виконанні творчих завдань та помилки (2-3) у тестових;

7-5 бали – не виконано одне з творчих завдань, у тестових допущено 4-5 помилок;

4-3 бали – стисла відповідь на творчі завдання (не виконане одне), відсутня аргументація, у тестових завданнях 6-9 помилок;

2-0 бали – невдала спроба виконати завдання, відповіді короткі, неточні, або відсутні; виконано 20% тестових завдань.

У творчій частині модульної контрольної роботи викладачем оцінюється повнота розкриття питань, цілісність, системність, логічна послідовність, вміння формулювати висновки. У тестовій частині – оцінюється правильність виконання завдань.

Структура навчальної дисципліни

Назви змістовних модулів і тем	Очна (денна) форма					
	Кількість годин					
	усьог о	у тому числі				
лек ції		практичні (семінарськ і) заняття	лабора торні заняття (інші види занять)	самостій на робота	модульна контроль на робота	
Змістовний модуль 1 <u>Стародавня та середньовічна історія та культура України</u>						
Тема 1.1. Вступ. Найдавніші часи. Початок людської цивілізації на території України	6	2	2	-	2	-
Тема 1.2. Східнослов'янська держава Русь.	8	2	2		4	-
Разом за змістовним модулем 1	14	4	4	-	6	-
Змістовний модуль 2 <u>Україна та її культура в добу нового часу</u>						
Тема 2.1. Українські землі у складі Литви та Польщі XIV-XVI ст. Виникнення українського козацтва	6	2	2	-	2	-
Тема 2.2.						

Українська національна революція середини XVII ст.	8	2	2		4	
Тема 2.3. Українські землі в другій половині XVII- середині XVIII ст.	8	2	2		4	
Тема 2.4. Україна під імперською владою кінець XVIII-XIX ст.	8	2	2		4	
Разом за змістовним модулем 2	30	8	8		14	

Змістовний модуль 3. Новітня історія та культура України

Тема 3.1. Соціально-економічні, політичні та культурні процеси в Україні на початку XX ст. Українська національно-демократична революція (1917-1920рр.).	10	2	2		6	
Тема 3.2. Україна в 20-30-х роках XX століття.	10	2	2		6	
Тема 3.3. Україна у складі СРСР 40-90-х. рр. XX ст.).	12	2	2		8	
Тема 3.4. Україна в умовах будівництва суверенної держави (90-і рр. XX ст. – початок XXI ст.). Героїзм	12	2	4		6	

українського народу в боротьбі проти агресора						
Разом за змістовним модулем 3	44	8	10		26	
М.К.Р.	2		2			
Разом	90	20	24		46	

Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Тема 1.2 Вступ. Найдавніші часи. Початок людської цивілізації на території України.	2
2.	Тема 2.2 Східнослов'янська держава Русь.	2
3.	Тема 3.2 Українські землі у складі Литви та Польщі XIV-XVI ст. Виникнення українського козацтва.	2
4.	Тема 4.2 Українська національна революція середини XVII ст.	2
5.	Тема 5.2 Українські землі в другій половині XVII-середині XVIII ст.	2
6.	Тема 6.2 Україна під імперською владою кінець XVIII-XIX ст.	2
7.	Тема 7.2 Соціально-економічні, політичні та культурні процеси в Україні на початку XX ст. Українська національно-демократична революція (1917-1920рр.)	2
8.	Тема 8.2 Україна в 20-30-х роках XX століття.	2
9.	Тема 9.2 Україна у складі СРСР в 40-х – 90-х рр. XX ст.	2
10.	Тема 10.2 Україна в умовах будівництва суверенної держави (90-і рр. XX ст. – початок XXI ст.). Героїзм українського народу в боротьбі проти агресора	4
	Разом	22

ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Підготовка курсантів та студентів до семінарських занять починається з прослуховування ними лекцій. Викладача необхідно не лише уважно слухати, але і робити записи. Записана інформація допомагає курсантам краще засвоїти зміст лекції.

Під час підготовки до семінару здобувачам вищої освіти потрібно в певній послідовності вивчити рекомендовану літературу, зробити відповідні записи, скласти короткий план майбутнього виступу на занятті з кожного питання плану заняття. При виступі користуватися записами лекцій і конспектами вивченої літератури важко, зате зручним є короткий чи розгорнутий план, або тези виступу, а читання конспекту дослівно є небажаним.

Семінарські заняття базуються на самостійній роботі, яка є однією з основних форм навчального процесу. Лише самостійна робота в комплексі з іншими формами навчання забезпечує глибоке вивчення та всебічне засвоєння навчального матеріалу, оволодіння методами наукового мислення, виховання у курсантів та студентів, творчих, аналітичних підходів до вивчення історії та культури України.

Робота над джерелами, навчальною літературою розпочинається з попереднього ознайомлення. Необхідно уважно прочитати текст, водночас складаючи конспект. Конспект – це стислий переказ основних думок, ідей, проблем документа чи літератури. Записувати потрібно лише головні положення та їхню аргументацію. Якщо думку автора важко передати своїми словами, необхідно виписати цитати та зробити посилання. Записи в конспекті повинні відповідати змісту джерела й мати логічний внутрішній зв'язок. Для визначення в конспекті найважливішого доцільно виділити відповідні місця.

Обговорення питань семінарського заняття є основною, найважливішою частиною семінару. Курсанти та студенти повинні навчитися викладати думки своїми словами, а не завченими формулюваннями, користуючись конспектом тільки в тому випадку, коли потрібно зачитати цитату або долучити цифровий матеріал. Тривалість виступу курсанта може бути різною залежно від

поставленого питання. Однак виступ не повинен бути дуже тривалим. Найбільш оптимальною є відповідь з основного питання в межах 10–12 хвилин. Здобувачі мають вчитися будувати їх логічно, достатньо аргументовано. Доповідача слухають усі присутні, вони зазначають можливі помилки, неточності, недоліки.

Після виступу спікера починається всебічне обговорення питання. Під час якого потрібно не повторювати вже сказаного і не відходити вбік від обговорюваної теми. Хід заняття повинен проходити в такій атмосфері, яка б спонукала думати, розмірковувати, висловлювати та обґрунтовувати свою думку. Це спонукає курсантів та студентів до більш глибокого, осмисленого вивчення актуальних проблем вітчизняної історії, сприяє формуванню особистих переконань. Уміння захищати свої переконання краще за все виявляється в обговореннях і дискусіях. Однак не можна вважати, що дискусія – це головне в семінарі. Головне в семінарському занятті – всебічне, глибоке розкриття і правильне розуміння поставлених питань. Дискусія тільки допомагає вирішити це головне завдання. Потрібно прагнути, щоб питання, яке аналізується, було висвітлене різносторонньо, ґрунтовно та глибоко, і щоб курсанти закінчували заняття з почуттям повного та чіткого розуміння навчального матеріалу з усіх питань, що розглядалися.

Важливо, щоб уже з першого семінарського заняття здобувачі переконалися, що до кожного семінару потрібно серйозно готуватися, вивчати всі питання плану і бути готовим до того, що, можливо, доведеться виступати з будь-якого з них. Це дисциплінує курсантів і студентів, підвищує їх відповідальність.

Окрім відповідей до питань плану заняття, здобувачі вищої освіти готують також повідомлення, доповіді та реферати. Вони є органічним доповненням до навчальних питань, і їх заслуховування та обговорення сприяє кращому засвоєнню кожної теми в цілому. Курсанти, які підготували повідомлення, доповідь чи реферат, повинні розуміти, що це не означає, що вони звільняються від підготовки до навчальних питань семінару. Повідомлення і доповіді можуть бути підготовленими у формі друкованого тексту, розгорнутого плану, тез або

конспекту, супроводжуючись авторською презентацією.

Упровадженню в практику семінарських занять елементів наукової творчості, виробленню у курсантів навичок правильної орієнтації в потоці сучасної наукової та політичної інформації, умінню самостійно оцінювати складні події сучасного міжнародного життя сприяє підготовка на семінарське заняття реферату.

Реферат – це індивідуальна робота здобувача вищої освіти. Викладач, який проводить семінарське заняття, надає консультації щодо підбору та оформлення матеріалів. Тему дослідження здобувач обирає самостійно. Реферат повинен мати таку структуру: титульний аркуш, зміст, вступ, 2–3 розділи, висновки та список джерел і літератури. Загальний обсяг реферату становить 7-10 аркушів рукописного або тексту надрукованого через 1,5 інтервали на папері формату А4. Писати чи друкувати текст необхідно на аркуші паперу лише з одного боку. У тексті реферату обов’язково робити посилання на використані джерела.

У вступі потрібно обґрунтувати актуальність теми, дати короткий історіографічний огляд проблеми та визначити мету наукової роботи. Викладати матеріал у тексті необхідно логічно і послідовно. Зміст основної частини має відповідати обраній темі, кожний розділ починають з нової сторінки. Наприкінці кожного розділу формулюються висновки.

Висновки мають містити те головне, що становить підсумкові результати дослідження. Список джерел і літератури дається відповідно до вимог державного стандарту.

Основний зміст реферату викладається автором на занятті протягом 14–15 хвилин. Це стимулює здобувача глибоко продумати зміст, добре оволодіти матеріалом, щоб вільно, логічно-послідовно викласти його. Для кращого виступу зі своїми рефератами курсанти виготовляють карти, таблиці, схеми, діаграми, що відображаються в презентації.

З метою забезпечення систематичної роботи курсантів доцільно на семінарських заняттях проводити і тестові опитування. Для такого контролю достатньо близько 10 хвилин. Воно відображає той рівень знань, з яким

курсанти приходять на семінарське заняття. Позитивне значення такого контролю рівня засвоєння знань полягає в тому, що воно дозволяє у короткий час перевірити знання і добросовісність підготовки відразу всіх здобувачів вищої освіти взводу чи навчальної групи.

Важливу роль в організації самостійної роботи курсантів, належній підготовці до семінарських занять мають консультації. Консультації є однією з форм систематичного контролю за підготовкою курсантів та студентів до чергових семінарських занять і вивченням ними програмного матеріалу. Особливе значення консультації мають для курсантів першого курсу. Організуючи їх, викладачі навчають здобувачів умінню слухати і записувати лекції, використовувати записи для самостійної роботи над книгою, для виступу на семінарі. Такі консультації з початку навчання необхідні для багатьох курсантів, які не набули навичок самостійної роботи в середній школі.

На групових консультаціях перед проведенням семінарських занять з нових тем необхідно: дати характеристику літератури, у тому числі нових книг, брошур, статей, збірників документів, а також рекомендувати порядок їх вивчення; методичні поради, на що саме в питаннях, які стоять у плані семінарського заняття, потрібно звернути особливу увагу, у якому джерелі краще всього висвітлене те або інше питання семінару.

На індивідуальних консультаціях викладач має можливість контролювати самостійну роботу здобувачів, надавати необхідну допомогу тим, хто її потребує; разом з тим вони є важливим засобом більш близького спілкування викладача з курсантом. На відміну від групових консультацій, індивідуальні можуть бути і добровільними, і обов'язковими.

На рівні з добровільними індивідуальними консультаціями викладач може запросити на консультацію тих курсантів, які з певних причин були відсутніми на семінарських заняттях, незадовільно підготувались до окремих тем або ж відстають у результаті загальної низької підготовки. Такі консультації важливі, адже вони є дійовим засобом підвищення відповідальності здобувачів за відвідування лекцій і семінарів, активізації роботи на заняттях, виховання в них дисципліни. Здійснювана в різних формах система відпрацювання тем

семінарських занять дає можливість не лише контролювати знання курсантів та студентів які пропустили заняття або недостатньо працюють, але й орієнтують їх на своєчасну ліквідацію заборгованості з окремих тем. Регулярне проведення індивідуальних консультацій з невстигаючими здобувачами дає можливість покращити їхню успішність.

При правильному, систематичному проведенні консультацій у спеціально визначені дні та години, за належної їх організації вони виконують свою функцію важливої форма навчального процесу.

Систематичне, серйозне вивчення на семінарських заняттях навчальної дисципліни «Історія та культура України» значною мірою сприяє підготовці висококваліфікованих офіцерів для Державної служби надзвичайних ситуацій. Це повинні бути професіонали вищого класу, які пишаються своїм українським корінням, знають українську мову і звичаї, знають історію власного народу і черпають з неї досвід минулого заради сьогодення і майбутнього.

ТЕМАТИКА ЗМІСТ ТА МЕТОДИЧНІ МАТЕРІАЛИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Вступ. Найдавніші часи. Початок людської цивілізації на території України

Мета: поглибити і закріпити знання про первісну добу історії України; з'ясувати основні теорії походження слов'ян і розглянути складний процес їхнього етногенезу; проаналізувати різні підходи до проблеми походження українського народу.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Дописемна історія людності на території України. Хронологічні рамки давньої історії. Характеристика періодів.
2. Найдавніше населення на землях України. Трипільська культура.
3. Скотарські племена півдня України (кіммерійці, скіфи, сармати).
4. Античні держави Північного Причорномор'я, культура еллінських колоній.
5. Теорії походження слов'ян, їх характеристика.
6. Державно-племенні союзи слов'ян у VI-IX ст.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Бурда Н. Б., Відейко М. Ю., Осипов І. В. Трипільська культура. Спогади про золотий вік. Харків : Фоліо, 2007. 415 с.
3. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
4. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
5. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.

6. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
7. Історія цивілізації. Україна / Н. С. Абашина та ін., упоряд. М. Ю. Відейко. Т. 1. Від кіммерійців до Русі (X ст. до н. е. – IX ст.). Харків. Фоліо, 2020. 586 с
8. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Відповідь на перше питання слід розпочати з визначення новітньої хронології появи найдавнішої людини на території сучасної України. Звернути увагу на основні етапи розвитку первісного суспільства, спосіб життя, еволюцію знарядь праці, заняття та звичаї первісних людей. Акцентувати увагу на значенні давньої історії для з'ясування походження українського народу. Необхідно звернути увагу на такі аспекти:

- поява первісної людини на теренах сучасної території України;
- основні періоди первісної доби, їхню характеристику: палеоліт; мезоліт; неоліт; енеоліт; період бронзи; ранній залізний вік;
- поняття неолітичної революції та її наслідки для розвитку людства;
- археологічна культура доби неоліту – трипільська;

Осмислити, як відбувалось класово-станове розшарування первісної общини і які наслідки цього процесу

У другому питанні необхідно всебічно проаналізувати Трипільську культуру, як першу землеробську на українських теренах, звернути увагу на особливості господарства, основні заняття і побут трипільців. Ознайомитися з новітніми науковими версіями щодо її існування та історичної спадщини.

У відповіді на третє питання потрібно розкрити головні риси економічного, політичного, культурного розвитку кіммерійців, скіфів і сарматів.

У четвертому питанні – висвітлити історію грецької колонізації Північного Причорномор'я. Охарактеризувати культуру еллінських колоній Північного Причорномор'я: Ольвії, Херсонесу, Пантікапею та ін. та взаємовідносини греків і скіфів. Розкрити значення античної спадщини в духовному розвитку європейського культурно-історичного регіону.

У п'ятому питанні розкрити особливості етногенезу східних слов'ян, проаналізувати особливості та сутність теорій походження слов'ян: дунайську; скіфо-сарматську або азійську; вісло-дністровську; дніпро-одерську. Дати характеристику держави Антів (Антський союз) як першої праукраїнської протодержави та пізніших праукраїнських протодержав: перших слов'янських племінних союзів-князівств. Осмислити поняття праукраїнських протодержав.

Слов'яни своїм корінням належать до індоєвропейських народів, їх виділення в окрему групу відбувається в кінці бронзового – на початку залізного віку. Під час підготовки до шостого питання рекомендуємо дослідити особливості соціально-економічних та політичних факторів консолідації східнослов'янських племен у період VI–IX ст. Теорії походження Давньої Русі (автохтонна та міграціоністська). Визначити територію розселення та етнічний склад населення. Форми правління та основні структурні елементи політичної влади. Охарактеризувати соціальну структуру давньоруського суспільства. Розглянути карту розселення східних слов'ян, з'ясувати передумови утворення Київської держави. Слід підкреслити, що на формування самобутньої культури давніх слов'ян мали вплив і культури найближчих сусідів. Розвивалось землеробство, ремесла. Ранні східні слов'яни створили цілісну світоглядну систему та заклали підвалини традиційної української культури.

Основні поняття та терміни

Антропогенез – процес виникнення і формування фізичного типу людини, розвитку її трудової діяльності, мови та суспільних відносин.

Археологічна культура – велика група археологічних пам'яток певного історичного періоду, що мають спільні ознаки й розміщені на певній території.

Велике розселення слов'ян – масове розселення слов'янських племен на території Центральної, Східної та Південної Європи, що тривало протягом V – VII ст.

Відтворювальне (продуктивне) господарство – господарство, що ґрунтується на самостійному виробництві людиною необхідних для життя засобів.

Віче – народні збори в давніх слов'ян, на яких розв'язувалися важливі громадські та державні справи.

Волхви – назва слов'янських язичницьких священнослужителів;

Homo sapiens (кроманьйонці), (лат. – людина розумна) – людина нового типу, остаточне становлення якої відбулося близько 40–35 тис. років тому.

Жерці – суспільна група, що виконувала в політеїстичних релігіях посередницьку роль між людьми і надприродними силами, здійснювала релігійні обряди – жертвоприношення, молитви, чаклунські дії тощо.

Історія – це наука, яка в хронологічній послідовності вивчає розвиток людства (української спільноти) в усіх виявах та його закономірності.

Історичне джерело – речова або писемна пам'ятка, створена в процесі діяльності людини і збережена до наших днів, що дозволяє вивчати минуле людського суспільства й відображає його історичний розвиток.

Історичні концепції походження слов'ян: дунайська; скіфо-сарматська або азійська; вісло-одерська; вісло-дніпровська; дніпро-одерська.

Історію первісного суспільства поділяють на чотири періоди, в основу визначення хронологічних меж яких покладено домінуючу роль того матеріалу, з якого виготовлялись знаряддя праці: каменю, міді, бронзи і заліза:

кам'яний вік. Він охоплює період від 1 млн до 6–5 тис. років тому. Кам'яний вік поділяють на палеоліт (стародавній кам'яний вік: 1 млн – 12 тис. років до н. е.) – ранній, середній і пізній; мезоліт, або середній кам'яний вік – 12–6 тис. років до н. е.; неоліт, або новий кам'яний вік – 6–4 тис. років до н. е.;

енеоліт (мідно-кам'яний) чи мідний вік (4–3 тис. років до н. е.);

бронзовий вік (2 – початок 1 тис. до н. е.);

ранній залізний вік – в Україні він починається в 1 тис. до н. е. і триває до утворення класових суспільств-держав.

Історія України – наука, що вивчає процес розвитку українського народу (а також історію його предків, інших племен і народів на нашій території) на основних землях поселення від найдавніших часів до сучасності.

Кочівник – представник народу, що з економічних, традиційно-культурних або інших причин не мають постійного нерухомого житла і переміщується з одного місця на інше.

Культура (лат. cultura – догляд, освіта, розвиток) – це матеріальні та духовні надбання людства, суспільні інститути і загальнолюдські цінності, спосіб і результат усієї людської діяльності. У більш вузькому розумінні це – культ розуму, спосіб, формування людської особистості.

Курган – різновид поховальних пам'ятників, у формі земляного насипу над поховальною ямою.

Літопис (хроніка) – історико-літературні твори, що були започатковані в Давній Русі, в яких оповідь велася за роками (хронологія).

Неолітична революція – перехід первісної людини від привласнювальних (збиральництво, мисливство, рибальство) до відтворювальних (землеробство, скотарство, ремесло) форм господарської діяльності.

Основні концепції походження українського народу:

- **Трипільська** – трипільці – прямі предки українського народу, адже за етнографічними ознаками їхня культура дуже близька і подібна до української.
- **Слов'янська** – початок формування праукраїнського етносу було покладено розселенням по території України слов'янських племен (антів та склавинів) у кінці IV ст. і з того часу наші предки цих теренів не покидали.

Первісна доба (первіснообщинний лад) – найдавніший, тривалий період в історії людства: від початкового етапу становлення людини та суспільства і до виникнення перших цивілізацій (кінець IV – початок III тис. до н. е.).

Первісні релігійні вірування: фетишизм; анімізм; тотемізм; магія; шаманізм.

Племінний союз – об'єднання кількох племен, яке за певних умов ставало зародком державної організації.

Політеїзм (полі: грец. – багато і грец. theos – бог) – багатобожжя, поклоніння декільком богам.

Поліс – місто-державна. Полісна модель суспільного устрою органічно поєднувала місто (як центр політичного життя, ремесла, торгівлі та культури) і хору (прилеглу сільськогосподарську округу).

Праукраїнська держава Антів (Антський союз) – політичне і військово-племінне слов'янське об'єднання, що існувало з кінця V – до початку VII ст. Включало шість племінних груп: уличі, тиверці, поляни, древляни, сіверяни і сармати. Утворена після розпаду держави гунів (370–469 рр.) – знищена навалою аварів у 602 р.

Праукраїнські слов'янські протодержави (союзи племен, племінні княжіння): полян – Середнє Подніпров'я; сіверян – над Десною і Сеймом; древлян – над Прип'яттю; дулібів – над Західним Бугом; білих хорватів – на Прикарпатті; тиверців – над Дністром; уличів – між Південним Бугом і Дніпром.

Привласнювальне господарство – господарство, за якого люди брали у природи все необхідне для життя в готовому вигляді.

Сакральний (лат. sacer – священний) – священне, стосується персонажів релігійних міфів, які наділені надприродними якостями.

Стоянка (археологічна) – короткочасне поселення первісної людини.

Трипільська культура (культура «Кукутень-Трипілля») – археологічна культура, назва якої походить від назви села Трипілля на Київщині, де зробив одні з перших археологічних знахідок Вікентій Хвойка у 1893 р. Трипільська культура набула найбільшого розквіту між 5400 та 2750 роками до н. е., розташовувалась між Карпатами та Дніпром на територіях сучасних України, Молдови та Румунії загальною площею понад 350 тис. кв.км.

Цивілізація – Людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність (світогляд).

Язичництво – багатобожжя, позначення дохристиянських вірувань; цілісна система представлення світу і людини в ньому.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. Становлення і розвиток людської спільноти на території України.
2. Трипільська культура в історії українського народу
3. Державотворчі традиції на українських землях.
4. Розселення слов'ян у східній Європі.
5. Українці – автохтони своїх теренів.
6. Особливості вірувань давніх слов'ян.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Скласти опис кожної археологічної епохи.
2. Коли з'явилися первісні люди в Україні?
3. На які періоди поділяють первісну епоху?
4. Які знаряддя робили люди в найдавніші часи?
5. Назвіть основні заняття людей у часи кожної археологічної епохи.
6. Дайте характеристику «трипільській культурі».
7. Які кочові й осілі народи жили на території України в епоху залізного віку?
8. Що можете розповісти про Скіфію та Сарматію?
9. Які міста-колонії заснували греки в Причорномор'ї?
10. Чим займалися жителі міст?
11. Коли загинули античні міста?
12. Що ви знаєте про наш край у далекому минулому?
13. Які назви слов'янських племен ви знаєте?

14. Визначте територію розселення східних слов'ян.

Зразки тестових завдань

1. Найдавніший в історії людства період палеоліту був:
 - а) з найдавніших часів до 12 тисяч років тому;
 - б) з 11 тисяч років до 5 тисяч років тому;
 - в) з 5 тисяч до 3 тисяч років тому.
2. Універсальним інструментом впливу первісної людини на навколишній світ було:
 - а) ручне рубило;
 - б) лук;
 - в) спис;
 - г) дубина.
3. Хто відкрив і досліджував трипільську культуру?
 - а) М. Брайчевський;
 - б) М. Грушевський;
 - в) Д. Козак;
 - г) В. Хвойко.
4. Яка з груп скіфського населення за висловленням давньогрецького історика Геродота «нічого не сіють і не орють»?
 - а) скіфи-кочівники;
 - б) царські скіфи;
 - в) скіфи-хлібороби;
 - г) скіфи-орачі.
5. Дунайську теорію походження слов'ян започаткував:
 - а) літописець Нестор;
 - б) чеський славіст Л. Нідерле;
 - в) польський археолог В. Гензель;
 - г) український археолог В. Баран.
6. З якого року про антів в історичних джерелах вже не згадується?
 - а) 375 р.;

- б) 475 р.;
- в) 580 р.;
- г) 602 р.;
- д) 988 р.

7. Східнослов'янське плем'я полян розселялося на території:

- а) Східної Волині;
- б) Південного Подніпров'я та Побужжя;
- в) Дніпровського Лівобережжя;
- г) Київщини та Канівщини;
- д) Західної Волині;
- е) Прикарпаття та Закарпаття.

8. Первісні релігійні вірування:

- а) анімізм; магія; тотемізм; фетишизм; іудаїзм;
- б) анімізм; магія; тотемізм; іслам; шаманізм;
- в) анімізм; магія; буддизм; фетишизм; шаманізм;
- г) анімізм; язичництво; тотемізм; фетишизм; шаманізм;
- д) анімізм; магія; тотемізм; фетишизм; шаманізм.

9. Східнослов'янське плем'я білих хорватів розселялося на території:

- а) Східної Волині;
- б) Південного Подніпров'я та Побужжя;
- в) Дніпровського Лівобережжя;
- г) Київщини та Канівщини;
- д) Західної Волині;
- е) Прикарпаття та Закарпаття.

10. Заснування Києва датується:

- а) 5 ст. до н. е.;
- б) 1 ст. до н. е.;
- в) кінцем 5 ст.;
- г) 602 р.;
- д) 882 р.

Тема 2. Східнослов'янська держава Русь.

Мета: поглибити і закріпити знання про праукраїнську державу – Давню Русь та її спадкоємницю – Руське Королівство, державотворчу діяльність їхніх очільників та сутність і перебіг основних подій.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Утворення держави з центром у Києві. Політика перших князів.
2. Розквіт Київської держави за часів Володимира Великого.
3. Офіційне запровадження християнства у Київській державі. Його значення.
4. Князювання Ярослава Мудрого – апогей розвитку державності.
5. Причини та наслідки політичної роздробленості Русі.
6. Культура Київської Русі. Розвиток ремесла, торгівлі, архітектури та мистецтва.
7. Татаро-монгольська навала. Золотоординське панування.
8. Утворення та піднесення Галицько-Волинського князівства.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Грушевський М. Історія України-Русі. Київ: Наукова думка, 1991. 736 с
5. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.
6. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.

7. Історія цивілізації. Україна / Н. С. Абашина та ін., упоряд. М. Ю. Відейко. Т. 1. Від киммерійців до Русі (X ст. до н. е. – IX ст.). Харків. Фоліо, 2020. 586 с
8. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури: навчальний посібник. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
9. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Під час підготовки до першого питання проаналізувати процеси «збирання земель» і пріоритетні напрямки політики перших київських князів – Олега, Ігоря, Ольги, Святослава, які об'єднали окремі князівства у єдину державу. Київська Русь заклала традиції незалежної державності на території України, дала могутній поштовх до розвитку української народності та її самобутньої культури.

У другому питанні доцільно акцентувати увагу на державотворчу діяльність князя Володимира Великого та особливостях політики князя за якого було об'єднано всі східнослов'янські племена в межах Давньої Русі. Він започаткував широке будівництво фортець – опорних пунктів оборони проти чужоземних загарбників та створення державної прикордонної служби. Дбав про культурний розвиток своєї держави, яка за територією стала в XI ст. найбільшою країною в Європі. Великого князя Володимира небезпідставно вважають успішним реформатором, який здійснив такі реформи: адміністративну, військову, судову, релігійну, фінансову. Великий князь Володимир одним з перших запровадив державну символіку – герб-тризуб.

Однак найбільш ефективним і далекоглядним заходом князя Володимира, спрямованим на укріплення влади, зміцнення єдності держави, на піднесення моральної та культурної зрілості тогочасного суспільства, було запровадження християнства у 988 р. Саме воно сприятиме зміцненню централізованої

держави, її міжнародного авторитету та дасть поштовх до розвитку культури – це важливо виділити при розгляді третього питання.

Після смерті князя Володимира розпочинається боротьба між його синами за Київський престол. У 1019 році князь Ярослав переміг у братовбивчій боротьбі. Він остаточно розгромив печенігів, дбав про спокій і мир, добробут своєї держави. За Ярослава розвивалась економіка, господарство, будувались храми і монастирі, відкривались школи і бібліотеки. Зростає міжнародний авторитет Русі. Князювання Ярослава Мудрого стало апогеєм розвитку держави. Це головні тези для підготовки до четвертого питання.

Розглядаючи п'яте питання слід звернути увагу, що після смерті князя Ярослава Мудрого, на кінець XI – поч. XII ст. бере свій початок феодальна роздробленість, тобто Русь розпадається на удільні князівства, що послабило її (звернути увагу на причини феодальної роздробленості) і стало однією з причин завоювання татаро-монголами.

Під час розгляду шостого питання слід засвоїти поняття «культура», розглянути її складові частини – матеріальну (знаряддя праці, житло, одяг, трудовий досвід) і духовну (освіта, наука, мистецтво, усна народна творчість). Історичне значення культури Давньої Русі для подальшого розвитку Українських національної культури.

Готуючи сьоме питання необхідно звернути увагу на героїчну боротьбу русичів проти монголо-татарської навали, на жорстокість ординців та те, що саме Русь врятувала від татар народи Європи. Необхідно звернути увагу на той факт, що мешканці етнічних українських земель на 100 років раніше позбудуться золотоординського панування ніж їхні північно-східні сусіди.

У другій половині XI ст. після смерті Ярослава Мудрого, Галицьке князівство відокремилося від Києва. У 1199 році князь Роман Мстиславович об'єднує Галицьке і Волинське князівства. Розквіту воно досягає за князювання Данила Романовича та стало могутньою і багатою європейською державою. Готуючись до восьмого питання необхідно звернути увагу і на особливості міжнародної політики Галицько-Волинського князівства та причини

поступового його занепаду через експансію сусідніх держав та внутріполітичні відцентрові тенденції. Важливо, проаналізувати наслідки зазначених процесів

Основні поняття та терміни

Баскак – урядовець хана Золотої Орди, який за його дорученням здійснював облік населення та збирання данини на підкорених монголами руських землях.

Билина – давньоруська епічна пісня-сказання про героїчні подвиги богатирів і знаменні події з життя народу.

Битва під Дорогичином (березень 1238 року) – битва, яка відбулася між військами галицько-волинського князя Данила Галицького і хрестоносцями Добжинського ордену біля міста Дорогичин. Закінчилась перемогою русичів, що зупинило наступ хрестоносців на Русь.

Битва під Ярославом (17 серпня 1245 року) – відбулась поблизу міст Ярослав над річкою Сян між військами галицько-волинських князів Данила і Василька та їхніх спільників половців з одного боку та силами угорців, поляків та галицької боярської опозиції з іншого. Перемогли Романовичі.

Бурундаїв погром – знищення укріплень міст Галицько-Волинського князівства: Володимира, Луцька, Львова, Кременця, Данилова та ін. (загалом близько 70, окрім Холма, що витримав облогу), навимогу Бурундая – монгольського полководця, з 1258 р. – намісника монгольських територій на Правому березі Дніпра.

Вотчина – право приватної власності на землю, яка передавалась по спадковості, від батька до сина.

Віче – загальні збори громадян міст Давньої Русі для розгляду громадських справ.

Галицько-Волинське князівство (Руське Королівство) – праукраїнська монархічна держава у Східній Європі, що існувала у 1199–1349 роках. Утворене волинським князем Романом Мстиславичем внаслідок приєднання Галицького князівства у 1199 році. Після коронації Данила Романовича у 1253 році, стало Руським королівством, спадкоємцем Давньої Русі. Одне з

найбільших князівств періоду феодальної роздробленості Русі. До його складу входили Галицька, Перемишльська, Звенигородська, Тербовльська, Володимирська, Луцька, Белзька, Холмська та Берестейська землі, Пониззя (пізніше Поділля), а також територія між Східними Карпатами, Дністром і Дунаєм – Шипинська та Берладська землі.

Давня Русь (Русь, Руська земля) – праукраїнська середньовічна держава-імперія у Східній Європі зі столицею в Києві, яка існувала з кінця IX до середини XIII століття. Вона об'єднала близько 20 східнослов'янських та фіно-угорських племен. У часи найбільшої могутності простягалася від Балтійського моря на півночі до Чорного моря на півдні, і від витоків Вісли на заході до Таманського півострова на сході.

Державна прикордонна служба Русі – створена в 988 році указами Великого князя Володимира Святославовича про спорудження на південному напрямку прикордонної інфраструктури – деревоземляних валів (Змієві вали) і фортець-застав, а також формування прикордонної варті у вигляді прикордонних поселень.

Золота Орда (Улус Джучі) – держава, що існувала між 1240–1502 роками у степах Східної Європи, Центральної Азії та Західного Сибіру. Назва «Золота Орда» походить від записів у московських літописах XVI ст. про золоте шатро ханської ставки. Виникла на базі монгольських завоювань 1220–1240-х років. Початково була частиною єдиної Монгольської імперії, потім суверенною державою.

«Із варяг у греки» – торгово-політичний шлях, що з'єднував Балтійське море із Чорним.

Книжкова мініатюра – невеличкий кольоровий малюнок у старовинному рукописі або книзі.

Кормильчич Владислав – галицький боярин. Наприкінці XII – початку XIII століття очолював боярську опозицію у Галицько-Волинському князівстві, яка виступала проти зміцнення князівської влади. 1213 року проголосив себе галицьким князем і очолив так зване Боярське правління (надзвичайний випадок у князівствах Русі, коли владу захопили бояри). У 1214 році угорські

війська окупували Галичину, Кормильчича позбавили влади і вивезли в Угорщину.

Літопис – послідовний запис історичних подій. Найдавніший відомий руський літопис «Повість минулих літ». Оригінал до нашого часу не зберігся, є лише пізні списки, тобто варіанти переписані з інших джерел. Складений в Києві в XI – на початку XII століття ченцем Нестором та іншими літописцями.

Любецький з'їзд князів – з'їзд князів Русі, що проходив у листопаді 1097 року в місті Любечі. Ініціатор – син Всеволода Володимир Мономах. Мета – домовитися про припинення міжусобиць і об'єднання для боротьби проти половців, які плюндрували руські землі. Домовились про припинення міжусобних війн і проголосили засаду вотчинності, тобто – кожний князь мав володіти тими землями, що ними володів його батько, і зобов'язувався не зазіхати на володіння інших князів. Фактично закріпив процес політичної роздробленості.

Мозаїка – зображення або візерунок, зроблені з окремих, щільно припасованих один до одного і закріплених на цементі або мастиці різнокольорових шматочків скла, мармуру, камінців тощо.

Монгольська імперія (Татарська імперія, Степова імперія, Орда Чингісхана) – середньовічна імперія в Євразії, друга за площею імперія у світовій історії. Існувала з 1206 р. – до ост. чверті XIV ст. Столиця – Каракорум. Початок її утворенню поклало об'єднання монгольських і татарських племен під проводом Темучина у 1206 році. Збільшилася за рахунок приєднання держав Східної і Середньої Азії, Близького Сходу і Східної Європи. На час найбільшого розквіту її площа становила 24 мільйони кв. км. (простягалася від Японського моря до Каспійського) з населенням понад 100 млн людей.

Натуральне господарство – господарство, продукція якого призначається лише для власного споживання.

Перший український король – Данило Галицький. Коронований 7 жовтня 1253 р. у місті Дорогочині, від імені Папи Римського Інокентія IV, королівською короною і скіпетром. Данило Романович прийняв королівську

відзнаку «від усіх своїх єпископів», підкреслюючи цим, що коронується не лише він, а вся Русь. Це ще й було відкритим викликом Золотій Орді, бо як васал хана Данило Романович не мав права цього робити.

«Повість минулих літ» – літопис, який описує події історії Київської Русі та частково світової історії, складений ченцем Нестором.

«Повчання дітям» – пам'ятка давньоруської літератури 1117 р, автор якої є князь Володимир Мономах.

«Слово о полку Ігоревім» – пам'ятка давньоруської літератури 1187 р., присвячена невдалому походу Новгород-Сіверського князя Ігоря Святославича проти половців 1185 р.

Роздробленість – процес децентралізації Русі, послаблення влади київського князя в період феодалізму. Поділ держави на окремі князівства (феодальні володіння).

«Руська правда» – перший писемний звід законів на Русі 1036 р. часів Ярослава Мудрого.

«Слово про закон і благодать» – твір руського митрополита Іларіона у середині XI ст., у якому він возвеличує християнство та діяльність Володимира Великого.

Три основні періоди розвитку Давньої Русі:

Перший (кінець IX – кінець X ст.) – консолідація та збирання земель. Цей період характеризувався: захопленням і підкоренням державою Полян (Руссю) воєнно-політичних союзів східних слов'ян та інших народів; державною діяльністю перших князів – Аскольда (860–882), Олега (882–912), Ігоря (912–945), Ольги (945–964), Святослава (964–972), які сформували систему васально-ієрархічних відносин давньоруської держави та встановили самодержавну (князівську) владу; у зовнішній політиці – протистоянням Русі з Візантією, Хозарським каганатом, печенігами та ін.

Другий період (кінець X – середина XI ст.) – розквіт і піднесення пов'язують з часом Великих князів Володимира Великого (980–1015) та Ярослава Мудрого (1019–1054). Основні його характеристики: остаточне завершення формування території централізованої держави-імперії Русь;

створення монархічної системи правління та феодальних суспільно-політичних відносин; розвиток господарства, внутрішньої та зовнішньої торгівлі; надзвичайне піднесення культури, науки, освіти. Найбільші досягнення – прийняття в 988 р. християнства; створення прикордонної варти та прикордонної інфраструктури; формування кодексу правових норм (“Руська правда”); здійснення реформ, спрямованих на зміцнення державного управління (адміністративна, судова та ін.). У зовнішній політиці – активізація міжнародних контактів (численні шлюби Рюриковичів з представниками правлячих династій Заходу), становлення Русі як потужного міжнародного суб’єкта.

Третій період (друга половина XI ст. – середина XIII ст.) – занепад і феодальна (політична) роздробленість охоплює події від князювання старших синів – нащадків Ярослава Мудрого – Ізяслава, Святослава, Всеволода (друга половина XI ст.) до монголо-татарської навали (40-і роки XIII ст.). Провідною рисою періоду стало посилення відцентрових тенденцій окремих князівств, а далі – прогресуючий розпад держави на окремі територіально-державні утворення та землі, які співіснували в системі федеративно-конфедеративних стосунків (управління через князівські з’їзди). Причини феодальної роздробленості Київської Русі: панування натурального господарства; феодальна система; зародження індивідуальної земельної власності; недосконала система управління (столонаслідування); велика підвладна територія, яку було важко контролювати центру; постійні напади ворогів.

Уділ (удільне князівство) – адміністративно-територіальна одиниця Русі, якою управляв князь, залежний від Великого Князя Київського;

Фреска – картина, написана фарбами (водяними або на вапняному молоці) по свіжій вогкій штукатурці.

Чингісхан – титул (ім’я) засновника Монгольської імперії Темучина (1155 р.–18 серпня 1227 р.). Означає – єдиний намісник Бога, Царя Небесного, Творця Світів і Істинного Владики Безмежжя на Землі Піднебесній, або – Великий Хан.

Ярлик – писемний документ (грамота), який видавався підлеглим руським князям ханами Золотої Орди на велике або удільне княжіння в період золотоординського панування на території Русі.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ :

1. Утворення та розквіт праукраїнської держави Русь.
2. Культура Давньої Русі та Візантії.
3. Роль Галицько-Волинського князівства в історії української державності.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. За яких обставин утворилася держава Русь?
2. Яка теорія походження Давньої Русі здається вам більш аргументованою?
3. Які періоди виділяють у політичній історії Давньої Русі?
4. Оцініть значення запровадження християнства у Русі.
5. Доведіть, що X-XI ст. стали періодом розквіту Київської держави.
6. Визначить історичне значення Русі.
7. Чому після занепаду Києва саме Галицько-Волинське князівство стало правонаступником української державності?
8. Якими були особливості політичного та соціально-економічного розвитку Галицько-Волинської держави у другій половині XIII – першій половині XIV ст.?
9. У чому полягали основні причини завоювання монголо-татарами території Русі?
10. Які основні творчі здобутки і досягнення культури України-Русі XII – XIV ст.? Які пам'ятки цієї культури дійшли до наших часів?
11. У чому проявився вплив культури Візантії на Русь?
12. Які риси «візантійського стилю» в мистецтві України-Русі ви можете назвати?

Зразки тестових завдань

1. Яка з теорій заперечувала здатність слов'ян до державотворення?
 - а) норманська;
 - б) антинорманська;
 - в) хазарська;
 - г) автохтонна.
2. Упорядковано збирання данини в Давній Русі було за князювання:
 - а) Ярослава;
 - б) Ольги;
 - в) Святослава;
 - г) Олега.
3. Полюддя – це:
 - а) повинності залежних категорій населення, запроваджені княгинею Ольгою;
 - б) архаїчна форма збору данини київськими князями з підлеглих земель.
4. Християнами, як вважають учені, були князі:
 - а) Аскольд і Олег;
 - б) Олег і Ольга;
 - в) Аскольд і Ольга;
 - г) Святослав і Аскольд.
5. Християнство стало державною релігією Київської Русі у:
 - а) 882 р.;
 - б) 938 р.;
 - в). 988 р.
6. Територіально-адміністративні одиниці Давньої Русі мали назву:
 - а) округ, волость;
 - б) губернія, область;
 - в) округ, район;
 - г) область, громада.
7. Князь Ярослав Мудрий правив у:
 - а) 912–945 рр.;

б) 882–912 рр.;

в) 945–972 рр.;

г) 1019–1054 рр.;

8. Ярослав Мудрий започаткував складання першого загальноруського кодексу юридичних норм, який називався:

а) Ізборнік Ярослава;

б) Руська правда;

в) Повчання синам;

г) Правда Ярославичів.

9. Любецький з'їзд князів був у:

а) 1098 р.;

б) 1097 р.;

в) 1093 р.;

г) 1101 р.

10. Перше вживання терміну «Україна»:

а) 1097 р.;

б) 1169 р.;

в) 1187 р.;

г) 1193 р.

Тема 3. Українські землі у складі Литви та Польщі XIV-XVI ст. Виникнення українського козацтва.

Мета: поглибити і закріпити знання про період Литовсько-Польської доби, розкрити причини, процес та значення утворення українського козацтва, підійти до розуміння причин Національної революції, її цілей.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Державний устрій та соціально-економічне становище українських земель у складі Великого князівства Литовського. Кревська унія та її наслідки для українців.
2. Суспільно-політичне становище західноукраїнських земель у складі Польщі. Люблінська й Берестейська унії, їх наслідки.
3. Діяльність братств в Україні. Політична й просвітницька діяльність К. Острозького та А. Кисіля.
4. Українська культура литовсько-польської доби. Традиції українського ренесансу.
5. Виникнення українського козацтва. Устрій Запорозької Січі. Звичаї та традиції козаків.
6. Боротьба українських козаків проти турецько-татарської агресії.
7. Феномен козацької культури.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.

5. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
6. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
7. Кралюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
9. Черкас Б., Берковський В., Ващук Д., Федорук А. Золота доба українського лицарства. Харків, 2018. 208 с.
10. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків в 3-х томах. Київ: Наукова думка, 2023.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Готуючи відповідь на перше питання семінарського заняття, слід розпочати з того, що у XIII ст. у результаті об'єднання ятв'язьких (литвин, жемайтійців, поляків і русів) племен утворилось Велике князівство Литовське. У 40-60-х рр. XIV ст. відбувається «оксамитове приєднання» до Великого князівства Литовського всіх етнічних українських та білоруських земель: Волині, Чернігово-Сіверщини, Поділля, Київщини, Брацлавщини та Переяславщини, звільнивши ці землі від монголо-татарського панування. У результаті завоювання територій Русі Велике князівство Литовське стало однією з найбільших держав Європи. На приєднаних територіях литовці діяли під гаслом «старого не змінюємо – нового не впроваджуємо» до укладання Кревської унії (1385 р.), котра змінила відносини між православними русичами (українцями) і католиками-литовцями. Це була угода між Великим князівством Литовським і Королівством Польським, за якою Великий Князь Ягайло зобов'язувався прилучити свої землі литовські й руські до Корони Польської та прийняти католицизм як державну релігію.

Друге питання слід розпочати з того, що у 40-60-ті рр. XIV ст. Корона Польська завойовує Галичину і Західну Волинь. Це захоплення мало характер експансії. Польський король ліквідує автономію Галичини. На всіх приєднаних територіях впроваджуються польські порядки (державний устрій, законодавство, влада на місцях, релігія). Польські феодали тривалий час домагалися об'єднання Польщі і Литви в єдину державу. Зрештою їм це вдалося – на спільному Польсько-Литовському Сеймі в Любліні у 1569 р. було проголошено Унію, за умовами якої Велике князівство Литовське об'єднувалося з Польським королівством у єдину державу Річ Посполиту. Наступ католицької церкви та важкі умови існування православної призвели до укладання у 1596 р. Берестейської церковної унії у результаті якої на українських теренах з'явилась уніатська церква.

Готуючись до третього питання необхідно звернути увагу на діяльність українських релігійних та культурно-просвітницьких організацій – братств, котрі своєю діяльністю сприяли піднесенню національного руху.

У четвертому питанні слід підкреслити, що вплив європейського відродження був досить відчутним на етнічних українських землях у XIV-XV ст. Українському ренесансу притаманні ідеї гуманізму і поєднання традицій античності та православ'я.

Розглядаючи п'яте питання, слід звернути увагу на умови, за яких виникло українське козацтво, перші писемні згадки про козаків, яку роль воно виконувало на зорі свого зародження, що саме привело до створення Запорізької Січі, її устрій, а також чому і з якою метою уряд Речі Посполитої створив реєстрове козацьке військо?

Шосте питання. Вивчаючи це питання, особливу увагу приділити ролі українського козацтва в боротьбі з іноземними загарбниками, причинами, ходом та наслідкам національно-визвольних повстань 20 – 30-х років XVII століття, їх значення для розгортання подальшої боротьби українського народу проти іноземного панування.

Готуючись до обговорення сьомого питання необхідно звернути увагу, що на Запорозькій Січі склалася і розвивалася культура, яка формувалася у руслі

українських генетичних джерел, виникла на основі глибоких традицій українського народу. Водночас історичні особливості життя Січі наклали свій відбиток на культуру цієї спільноти, сформувався особливий тип культури – козацька.

Основні поняття та терміни

Берестейська унія – церковна угода, підписана у 1596 р, згідно з якою більшість ієрархів Київської метрополії вийшли з-під канонічної підлеглості Константинопольському патріархату та приєдналися до Римо-католицької церкви. Ухвалене на соборі в Бересті рішення передбачало утворення Руської уніатської церкви, згодом названої Греко-католицькою, що визнавала верховенство Папи Римського та приймала католицьке віровчення, але зберігала візантійську обрядовість, власні адміністративні структури, канонічний правопорядок та духовно-культурну спадщину. Існує до сьогодні як національна церква.

Битва на Синіх Водах (Синьоводська битва) вірогідно між 24 вересня – 25 грудня 1362) – битва між литовсько-руським військом Великого князя Литовського Ольгерда Гедиміновича та військами монголо-татарських правителів Поділля, що відбулася на річці Сині Води (тепер – річка Синюха, притока Південного Бугу). Найбільш імовірним місцем битви є район сучасного с. Торговиця Новоархангельського району Кіровоградської області. Унаслідок здобутої перемоги Великий Князь Ольгерд відвоював у татар Київ і захоплене ними у середині XIII століття Поділля та Молдавію і розширив свої володіння далеко на південь у напрямку до Чорного моря.

Братства – національно-релігійні громадські організації українських православних та уніатських шляхти та міщан у XVI–XVIII ст. Виникли на базі традиційних церковних братств при парафіяльних храмах.

Велике князівство Литовське (лат. Magnus Ducatus Lituaniae), 1398 р. – Велике князівство Литовське, Руське і Жемайтійське) – монархічна держава у Східній Європі, яка існувала в 1236–1795 роках на теренах сучасної Литви, Білорусі, східної Польщі, західної Росії, частини Естонії та Латвії, більшої

частини України. 1386 р. – прийняла християнство (католицизм).

Гетьман – 1. Командувач військом реєстрових козаків. 2. Глава Української держави – часів Гетьманщини. 3. Назва вищих воєначальників у таких державних і військово-державних утвореннях, як Велике князівство Литовське, Королівство Польське, Річ Посполита та Військо Запорозьке Низове.

Городельська унія 1413 р. – угода між Польським королем Владиславом II Ягайлом та Великим князем Литовським, Руським та Жемантійським Вітовтом, укладена 2 жовтня 1413 року у місті Городло. Рішення угоди, заперечуючи положення Кревської унії 1385 р., підтверджували існування Великого князівства Литовського як окремої незалежної держави. Городельська унія передбачала проведення низки заходів, спрямованих на уніфікацію систем органів державного управління обох країн, а також унормування Привілеїв шляхетських і зрівняння прав шляхти католицького віровизнання Польщі та Литви. Отже, з 1385 р. Велике князівство Литовське перебувало в особистій унії з Королівством Польща, яка у 1413 р. була розірвана, перетворивши союз на конфедерацію, а з 1447 р. перетворилася на династійну (Казимир IV Ягайлович з 1440 р. – Великий князь Великого князівства Литовського став королем Королівства Польського у 1447 р. і з того часу очільник Королівства Польського та Великого князівства Литовського був спільний).

«Дике поле» – традиційна назва чорноморських степів у XVI–XVII століттях. У вузькому розумінні – історична назва мало заселених причорноморських степів між середньою і нижньою течією Дністра на заході, нижньою течією Дону і Сіверським Дінцем на сході, від лівої притоки Дніпра – Самари і верхів'їв приток Південного Бугу – Синюхи та Інгулу на півночі, до Чорного і Азовського морів та Криму на півдні. У широкому розумінні – назва всього Великого Євразійського Степу, який також називали Великою Скіфією в часи античності чи Великою Тартарією в часи середньовіччя у європейських і перських джерелах.

Запорожжя або Вольності війська запорізького – козацька держава у

1576–1775 роках. Від офіційного визнання з боку польської влади земель Запорозжя як володіння козаків Універсалом Стефана Баторія у 1576 р. – до зруйнування Запорозжя Катериною II у 1775 р. Первісно назва стосувалась придніпровських земель у Дикому Полі нижче Дніпрових порогів – тобто нижче о. Хортиця, які стали центром формування українського козацтва. Надалі назва поширилася на землі, підконтрольні запорозьким козакам – на територію сучасних Дніпропетровської, Донецької, Кіровоградської, а також частково Запорізької, Луганської, Миколаївської та Херсонської областей України.

Запорозька Січ – військово-політична організація українського козацтва, яка виникла й розвинулася за дніпровськими порогами в другій половині XVI ст. Центром Січі було місто-фортеця, яке через різні обставини часто змінювало своє розташування, але завжди було за порогами Дніпра.

Золотий спокій – період з 1638 по 1648 рр., протягом якого в Україні не було великих козацько-селянських повстань.

Козак – вільна, озброєна людина; найманий воїн; прикордонник. Основні групи Українського козацтва: Запорозьке (низове); реєстрове; міське; надвірне; слобідське.

Кошовий отаман – виборна службова особа на Запорозькій Січі, яка зосереджувала у своїх руках найвищу військову, адміністративну та судову владу; очолював Кіш Запорозької Січі.

Клейноди – відзнаки та атрибути влади козацького війська і старшини.

Кревська унія 1385 року – угода про союз між Великим князівством Литовським і Королівством Польща, за яким Великий Князь Ягайло зобов'язувався «на вічні часи прилучити свої землі, литовські й руські до корони Польської», перевести Велике князівство Литовське на католицизм і стати королем єдиної польсько-литовської держави.

Люблінська унія 1569 р. (від лат. Unia – союз) – угода про об'єднання Королівства Польського та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту, що була затверджена в місті Люблін 1 липня 1569 року.

Люблінський сойм і українські землі – під час Люблінського сойму король Королівства Польща з представниками українських територій домовився про їхній перехід з Литви в правове поле Королівства Польща. Таким чином Польща захопила всі литовські землі України (крім Берестейщини), на яких створила 7 воєводств: Руське, Белзьке, Подільське, Волинське, Брацлавське, Київське і в 1635 р. – Чернігівське.

Магдебурзьке право – право міст на самоврядування. (Міське право, яке склалося в Німеччині. За ним міста частково звільнялися від підпорядкування центральній адміністрації, владі феодалів і створювали органи самоврядування.)

Магістрат – орган міського самоврядування, що відав адміністративними, господарськими, фінансовими, поліцейськими та судовими справами.

Низове козацтво – козаки, які жили за дніпровськими порогами на Січі

Оксамитове проникнення Великого князівства Литовського на Русь-Україну – експансія Великого князівства Литовського у другій половині XIV ст., яка відбувалась переважно в боротьбі з іншими претендентами на спадщину Давньої Русі, а тому місцеве населення або зберігало нейтралітет і не чинило опору, або ж підтримувало утвердження литовського правління, яке витісняло золотоординське. У більшості випадків місцеві бояри і князі добровільно визнавали владу Литви, а та ще довго зберігала їхню автономію, переймала цивілізаційні здобутки: «старини не рушимо, новизни не вводимо».

Реєстрове козацтво – українські козаки, що перебували в 1572-1648 рр. на державній службі Речі Посполитої і вносилися в спеціальні списки (реєстри). Вони користувалися особливими привілеями за службу – одержували плату, були звільнені від податей і повинностей тощо.

Річ Посполита (пол. Rzeczpospolita) – східноєвропейська федеративна держава Королівства Польща і Великого князівства Литовського. Утворена 1569 р. рішенням Люблінського сойму. Існувала протягом 1569–1795 років на теренах сучасних Польщі, Литви, Білорусі, Латвії, південної Естонії, західної України. Столиця розташовувалася в Кракові (до 1596) р. і Варшаві (після 1596 р.).

Січ (кіш) – фортеця, центр козацького життя, столиця Українського козацтва, у якій знаходились його органи управління. Уперше створена в середині 50-х років XIV ст. під керівництвом Дмитра Вишневецького «Байди» на о. Мала Хортиця. Вороги завжди прагнули знищити Січ, але козаки її постійно відроджували, тому історики нараховують як мінімум 8 Січей.

Старшина – військовий та адміністративний керівний склад Запорозької Січі, реєстрового козацтва, Гетьманщини, а також Слобідської України.

Українське козацтво – національна соціальна група, що виникла в другій половині XIV ст. (перша згадка – 1489 р.) і проіснувала до XIX ст. Козацтво в сучасній Україні існує у формі громадських організацій, метою яких є відродження традиційних цінностей.

Фільварки – великі багатогалузеві феодальні маєтки, зорієнтовані на продаж продукції й основані на примусовій праці селян-кріпаків.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ :

1. Особливості формування української народності.
2. Походження назви «Україна». Аналіз основних теорій
3. Запорозька Січ – козацька республіка.
4. Традиції бойового мистецтва козаків.
5. Черкащина – козацький край.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Які українські землі увійшли до складу Великого князівства Литовського і за яких обставин?
2. Що означав і як втілювався у життя литовський політичний принцип: «Старого не рушимо, нового не вводимо»?
3. Становище українських земель у складі Корони Польської.
4. Значення Люблінської унії для українського народу?
5. Причини укладення Берестейської унії і як вона була сприйнята в Україні?
6. Вплив європейського Ренесансу на українську культуру XV – першої половини XVII ст.?

7. Які події сприяли зміцненню західноєвропейських культурних впливів на Україну?
8. У чому проявились західноєвропейські культурні впливи в литовсько-польську добу на українську культуру?
9. Роль Костянтина Острозького та Петра Могили у розвитку української культури?
10. Як проявився вплив Ренесансу в культурі України литовсько-польської доби?
11. Роль братств у розвитку української культури? Що таке полемічна література?
12. Назвіть основні концепції та причини виникнення запорозького козацтва.
13. Яку головну мету ставило козацтво, ведучи боротьбу проти турецько-татарської агресії?
14. Причини та значення козацько-селянських повстань кінця XVI – початку XVII ст.
15. Особливості духовної культури українського козацтва.
16. Які Ви знаєте історичні думи та пісні про козаків?

Зразки тестових завдань

1. Українські землі ввійшли до складу Великого князівства Литовського шляхом:
 - а) мілітарного завоювання;
 - б) релігійно-культурної потреби;
 - в) інкорпорації.
2. Битва на річці Сині води (Синюсі) відбулась у:
 - а) 1223 р.;
 - б) 1240 р.;
 - в) 1362 р.;
 - г) 1410 р.
3. Люблінська унія – це:
 - а) угода між Польщею та Литвою про шлюб представників династій;
 - б) угода між Ягайлом і Вітовтом про зверхність і привілеї;
 - в) угода про утворення греко-католицької церкви;
 - г) угода про утворення речі Посполитої.

4. За Люблінською унією 1569 р. на карті Європи утворилася нова держава:

- а) Корона Польська;
- б) Київська Русь;
- в) Велике князівство Литовське;
- г) Річ Посполита

5. Наприкінці XVI – в XVII ст. в Україні братства відігравали роль:

- а) торгово-ремісничих цехів;
- б) національно-релігійних та культурних організацій;
- в) лікувально-медичних закладів.

6. Перу історика Д. І. Яворницького належить праця:

- а) «Історія України-Руси»;
- б) «Про козацькі часи в Україні»;
- в) «Історія запорозьких козаків»;
- г) «Культура та духовне життя у Запорозькій Січі».

7. Як називалось військо Запорозької держави?

- а) Запорозьке Військо Низове;
- б) Реєстрове козацтво;
- в) Надвірне козацтво.

8. У якій із шкіл викладався курс «семи вільних наук»?

- а) Острозькій;
- б) Кам'янець-Подільській;
- в) Луцькій.

9. Полонених, захоплених для продажу в рабство кочівники називали:

- а) яничари;
- б) ясир;
- в) бакшиш;
- г) мамелюки.

10. Як називалась січова церква?

- а) Вознесенська;
- б) Покрови Богородиці;
- в) Успіння Богородиці;

г) Христоріздвяна.

Тема 4. Українська національна революція середини XVII ст.

Мета: розкрити причини, рушійні сили, хід і наслідки визвольної війни; прослідкувати процес формування Гетьманської держави Б. Хмельницького; проаналізувати роль особистості в історії. Формувати у здобувачів уміння логічно та послідовно викладати навчальний матеріал, виховувати повагу до історичної спадщини українського народу.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Передумови, причини, характер, рушійні сили війни, початок збройної боротьби.
2. Військово-політичні події 1648-1653рр. Порівняти умови Зборівського і Білоцерківського договорів.
3. Утворення української Гетьманської держави Б. Хмельницького. Політико-адміністративний та соціально-політичний устрій.
4. Зовнішня політика Б. Хмельницького. Переяславська угода, Березневі статті та їх значення.
5. Військово-політичні події 1654-1657 рр.
6. Наслідки та значення Національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 рр.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігішар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.

5. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
6. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
7. Кралюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
9. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. 418 с.
10. Черкас Б., Берковський В., Ващук Д., Федорук А. Золота доба українського лицарства. Харків, 2018. 208 с.
11. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина ХV – середина ХVІІ ст. Київ : КМ Academia, 2000. 300 с.
10. Яворницький Д. Історія запорізьких козаків в 3-х томах. Київ: Наукова думка, 2023.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

У відповіді на перше питання доцільно акцентувати увагу на наявності економічної, політичної, соціальної та релігійної форм експлуатації українського населення з боку польської шляхти, що і призведе до війни 1648-1657 рр. Слід звернути увагу, що на першому етапі це було козацьке повстання (революція), яка згодом переросла в національно-визвольну війну (вказати на причини). Русійною силою стануть козаки, селяни, міщани та нижче православне духовенство. Перші битви (під Жовтими Водами, Корсунем, Пилявцями) стануть переможними для козаків. Необхідно з'ясувати значення перших перемог.

У другому питанні необхідно проаналізувати основні військові і політичні події 1648–1653 (битви біля Збаража, Зборова, під Берестечком, біля урочища Батіг, під містечком Жванець), їх значення та наслідки. Розглянути умови Зборівського договору (1649 р.). Його значення для утворення Української гетьманської держави та порівняти з умовами Білоцерківського договору (1651р.).

У третьому питанні особливу увагу потрібно звернути на утворення української козацької держави – Війська Запорозького (Гетьманщини), її адміністративно-територіальний устрій, особливості управління, систему законодавства, розподілу повноважень між гілками влади. Довести, що вона мала республіканську форму правління.

Розкриваючи четверте питання слід зазначити, що Б. Хмельницький проводив активну зовнішню політику і цілеспрямовано шукав союзників. Йому вдалося укласти договори з Кримським ханством, Османською імперією, Молдавією, Валахією, Трансільванією, Англією, Швецією. У січні 1654 р. між Московською державою і Гетьманщиною було укладено Переяславську угоду, а в березні 1654 р., підписано Березневі статті (документально оформлено Переяславську угоду). Важливо проаналізувати їхню суть та значення. Проаналізувати основні теорії трактування суті, мети, статусу цієї угоди.

У відповіді на п'яте питання необхідно зазначити, що після укладання союзу з Московією відбулося перегрупування основних учасників війни. Чому 1654-1657 рр. називають періодом погіршення економічного і геополітичного становища козацької України?

Розгляд шостого питання потрібно розпочати з того, що смерть Б. Хмельницького у липні (серпні) 1657 р. змінила внутрішньополітичну і зовнішньополітичну ситуацію. Необхідно ґрунтовно проаналізувати наслідки Хмельниччини та значення боротьби українського народу за збереження своєї етнічної самобутності, своєї мови, культури, звичаїв та традицій, релігії, національної свободи. І, найважливіше – відновлення традицій державотворення та утворення української національної держави козацького типу.

Основні поняття та терміни

Березневі статті – збереження самостійності гетьманської внутрішньої політики; регламентація козацької зовнішньополітичної діяльності; встановлення 60-тисячного козацького реєстру.

Білоцерківський договір 1651 р. – договір між урядом Речі Посполитої і гетьманом Війська Запорізького Богданом Хмельницьким, укладений в Білій Церкві 18(28) вересня 1651 р. після невдачі для козацько-селянських військ Берестецької битви. Передбачав: визначення території гетьманського врядування у межах Київського воєводства; установа 20-тисячного козацького реєстру; амністію учасникам повстань на територіях, що поверталися до Польщі.

Богун Іван – видатний український військовий і державний діяч, козацький полководець часів Хмельниччини, соратник Богдана Хмельницького, полковник подільський, згодом – калницький і паволоцький. Завдяки його героїчним діям у Берестецькій битві козацьке військо було врятоване від розгрому польською армією.

Брацлавщина – історична область в Україні у XIV-XVIII століттях. Займала східну частину Поділля (територію теперішньої Вінницької і частину Черкаської, Кіровоградської та Одеської областей). Назва походить від адміністративного центру – міста Брацлав.

Виговський Іван – Генеральний писар в канцелярії Б. Хмельницького; очільник козацької держави (Гетьман) у Наддніпрянській Україні (1657-1659 рр.), укладач Гадяцької угоди.

Військо Запорозьке – офіційна назва Української козацької держави років національно-визвольної війни середини XVII ст.

Віленське перемир'я – припинення бойових дій між Річчю Посполитою й московією; спільність у воєнній кампанії проти Швеції та Бранденбургу, можливе обрання російського царя на польський трон.

Генеральна рада – загальна рада, найвищий законодавчий орган Війська Запорозького.

Генеральна старшина – генеральний військовий штаб, орган управління і зовнішньої політики, уряд Війська Запорозького.

Гетьман – очільник держави Війська Запорозького (Гетьманщини), який

обіймав вищу адміністративну, військову і судову владу.

Гетьманщина – назва в науковій літературі відновленої 1648 р. Української держави, офіційна назва – Військо Запорізьке. Столицями послідовно були Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів. Територія обмежувалася Київським, Чернігівським і Брацлавським воєводствами, хоча влада гетьмана поширювалася на частину Волині та білоруських земель. Московський уряд з 1654 р. обмежував права Гетьманщини. 1663 р. поділилася на Лівобережну і Правобережну, поділ закріплений Андрусівським перемир'ям 1667 р. Поділялася на полки і сотні. На Правобережжі устрій проіснував до 1714 р. На Лівобережжі – до 1783 р. Найбільш тривалим був поділ на 10 полків: Гадяцький, Київський, Лубенський, Миргородський, Ніжинський, Переяславський, Полтавський, Прилуцький, Стародубський, Чернігівський. Замість них 1781 р. були створені Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва. Гетьманщина перестала існувати.

Диба – поперечина з перекинутою через неї мотузкою, знаряддя для тортур у XIV–XVIII ст.

Зборівський договір – перехід під владу гетьмана територій Київського, Брацлавського та Чернігівського воєводств; установа 40-тисячного козацького реєстру.

Зимівник – хутірське господарство, де, здебільшого, взимку проживали козаки, які не залишалися на Січі.

Золотаренко Іван - ніжинський полковник, командував воєнними діями проти королівського війська під Бобруйськом, Мінськом, Вільно; запроваджував козацькі порядки у Білорусі, що викликало гострий спротив московських союзників.

Кодак – фортеця, заснована польсько-шляхетським урядом на правому березі Дніпра навпроти Кодацького порогу, щоб перешкоджати селянським втечам на Січ та ізолювати Запоріжжя від України.

Контрибуція – примусові грошові стягнення, що їх сплачує державі-переможниці переможена сторона.

Кривоніс Максим – черкаський полковник, один із найближчих соратників Б. Хмельницького, відзначився у Корсунській та Пилявецькій битвах; його загін захопив Високий Замок у Львові; помер від чуми.

Національно-визвольна війна – збройна боротьба народу, спрямована на знищення іноземного панування, завоювання національної незалежності й утворення національної держави.

Пірнач – ознака влади курінних отаманів або полковників.

Поділля – землі в басейні Південного Бугу і лівобережжя Дністра, що переважно охоплюють межі сучасних територій Хмельниччини та частини Вінниччини.

Слобожанщина – територія, що охоплює нинішні Харківську та частини Сумської, Донецької, Луганської областей України, а також частини Воронежської, Курської і Білгородської областей Росії.

Універсал – письмовий законодавчий та виконавчий акт козацького гетьмана, починаючи з часів Б.Хмельницького.

Чайка – військовий човен запорозьких козаків у XVI – XVII ст. Завдовжки 18–20 м, завширшки 3–3,5 м, заввишки 3,5–4 м.

Ясир – бранець, захоплений в полон татарами або турками у сусідніх християнських країнах впродовж XV–XVIII ст.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ :

1. Козацько-селянські повстання 20-30-х рр. XVII ст.
2. Б. Хмельницький – державний і політичний діяч.
3. Українська гетьманська держава Б. Хмельницького: суспільно-політичний, економічний, територіально-правовий устрій.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Назвіть причини, характер, рушійні сили національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького.
2. Назвіть основні битви, війни наслідки та значення кожної.
3. Зміна характеру повстання – від козацької революції до національно-

визвольної війни. Коли відбулася й за яких подій.

4. Соціально-правове становище козацтва в період Хмельниччини.
5. Проаналізувати та пояснити особливості політико-адміністративного та соціально-політичного устрою української Гетьманської держави Б. Хмельницького.
6. Порівняти умови Зборівського та Білоцерківського договорів. Пояснити причини змін та наслідки.
7. Розкрийте політико-правовий зміст Переяславської угоди 1654 року та Березневих статей. Їхні наслідки для українського народу.
8. Місце національно-визвольної війни українського народу 1648-1657 рр. під проводом Богдана Хмельницького в історії українського державотворення.
9. Розкрийте роль України в міжнародних відносинах Європи часів Б. Хмельницького.
10. Особливості розвитку української культури, заснованої на козацькій традиції, у середині XVII ст.

Зразки тестових завдань

1. Рушійною силою Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького були:
 - а) селяни, козаки, міщани;
 - б) селяни, польська шляхта, міщани;
 - в) козаки, татари, ремісники;
 - г) міщани, селяни, лихварі.
2. Перші три битви Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького були переможними для:
 - а) поляків;
 - б) литовців.
 - в) козаків;
3. Мирний договір між козаками й Річчю Посполитою був укладений 8 серпня 1649 р.:
 - а) у Білій Церкві;
 - б) Переяславі;

в) Зборові;

г) Збаражі.

4.Який договір вперше ознаменував собою визнання певної самостійності козацької держави з боку Речі Посполитої?

а) Програма розбудови Української держави

б) Білоцерківський договір

в) Зборівський договір

г) Мирний договір під Замостям

5.Найбільшим завоюванням Б.Хмельницького в роки Визвольної війни було:

а) утворення Української держави;

б) перемога над татарами;

в) вдалі військові битви;

г) створення армії.

6.Столицею держави Б. Хмельницького було місто:

а) Київ;

б) Переяслав;

в) Чигирин;

г) Глухів.

7.Яку офіційну назву мала козацька держава Богдана Хмельницького:

а) Військо Запорозьке;

б) Гетьманщина;

в) Велике князівство Руське;

г) Українська держава

8.Розташуйте в хронологічній послідовності історичні події.

а) Проголошення Богданом Хмельницьким у Переяславі курсу на формування української держави.

б) Битва під Берестечкомом.

в) Битва під Пилявцями.

г) Облога Збаража.

9.Яка зміна відбулася в економічному житті українського народу внаслідок Національно-визвольної війни?

- а) Збільшення панщини і повинностей;
- б) Зростання землеволодінь магнатів і шляхти;
- в) Формування капіталістичних відносин;
- г) Скасування кріпацтва та надання селянам свободи;

Тема 5. Українські землі в другій половині XVII – середині XVIII ст.

Мета: розкрити зміст нових умов політичного та економічного розвитку українських земель; дослідити причини та наслідки ліквідації автономного устрою України; з'ясувати причини та хід антифеодальних виступів; проаналізувати розвиток української культури кін. XVII – поч. XVIII ст. Формувати у здобувачів уміння логічно та послідовно викладати навчальний матеріал, виховувати повагу до історичної спадщини українського народу.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Україна після смерті Б. Хмельницького:
 - а) боротьба за збереження незалежності. Гетьман І. Виговський;
 - б) поділ України на Правобережну і Лівобережну. «Велика Руїна».
2. Гетьманська Україна у складі російської імперії. Гетьман І. Мазепа та його спроба відновити незалежність України.
3. Українські землі в другій половині XVIII ст.:
 - а) тимчасове відновлення автономії України. К. Розумовський;
 - б) ліквідація Гетьманщини і зруйнування Запорозької Січі;
 - в) антикріпосницька боротьба українського селянства. Юридичне закріплення кріпосного права.
4. Особливості розвитку української культури, духовне життя, освітні традиції, книгодрукування, мистецтво.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.
5. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
6. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
7. Кралуок П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
9. Руда О. Українське козацтво в інтерпретації польських істориків кінця ХІХ – першої третини ХХ століття. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2010. 418 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Вивчаючи перше питання слід розглянути внутрішнє та зовнішньополітичне становище України після закінчення визвольної війни 1648–1657 рр., Прагнення І. Виговського зберегти цілісність держави та протистояти дестабілізації, спочатку у союзі з Московською державою, а потім з Польщею та Литвою. Дати характеристику гетьманування Ю. Хмельницького, порівняти умови Переяславських угод 1654 та 1659 рр. Особливу увагу звернути на причини поділу України на Лівобережну та Правобережну і суть та наслідки Великої Руїни.

Готуючи відповідь на друге питання необхідно коротко зупинитись на

характеристиці становища Правобережжя, а основну увагу зосередити на характеристиці Гетьманщини, її політичного і адміністративного устрою. Проаналізувати зовнішню і внутрішню політику І. Мазепи, з'ясувати причини та наслідки його переходу на бік шведського короля. Оцінки діяльності І. Мазепи в історичній науковій літературі. Визначити складні процеси, що відбувалися в Україні після Полтавської битви, особливу увагу приділити діяльності Пилипа Орлика та ролі його Конституції України, яка була вищим проявом демократичних прагнень українського народу, першою демократичною конституцією у світі.

У відповіді на третє питання доцільно акцентувати увагу на тому, що після гетьманства І. Мазепи Московська держава посилює свій наступ на права України, метою якого було – ліквідувати автономію українських земель. Необхідно розкрити сутність основних заходів Петра І щодо подальшого підпорядкування Гетьманщини, втручання у внутрішні справи України, обмеження прав гетьмана та місцевого самоврядування. Особливу увагу необхідно звернути на діяльність останніх українських гетьманів – Д. Апостола і К. Розумовського. Також під час розгляду цього питання необхідно розкрити важливий аспект: як започатковану Петром І політику стосовно обмеження української автономії продовжила Катерина II, проаналізувати її дії щодо остаточного скасування української державності: ліквідації гетьманства (1764 р.), та узаконення кріпацтва (1783 р.). Того ж року в Україні остаточно було ліквідовано й козацький устрій. Особливо слід зупинитись на причинах зруйнування Запорозької Січі, показати трагічну долю останнього кошового отамана П. Калнишевського та прослідкувати подальшу долю українського козацтва.

У четвертому питанні, передусім, слід звернути увагу на те, що попри несприятливі умови, українська культура XVIII ст. залишається на досить високому рівні розвитку. Розвивається освіта (зростає кількість початкових шкіл, колегіумів; головним осередком науки й мистецтва в XVII-XVIII ст. залишалася Києво-Могилянська академія). Розвиток освіти знаходився у безпосередньому зв'язку з книгодрукуванням. Найбільшим видавничим

центром залишалася друкарня Києво-Печерської лаври. А високий рівень освіти й книгодрукування сприяв розвитку літератури. Стрімко розвивається українська літописна та історична проза. Виходять друком «Синопис», «Літопис Самовидця», літопис Самійла Величка. Твором нової української літератури стає «Енеїда» Івана Котляревського. Ідеями національного відродження наповнена й «Історія Русів» – пам'ятка української історичної прози й публіцистики. Розвивається наука (астрономія, фізика, біологія, медицина). Нові мистецькі принципи поступово поширювалися в іконописі, розвивається гравюра, авторський портрет.

Основні поняття та терміни

Академія – організація, що об'єднує видатних учених чи діячів мистецтва; назва типу вищого навчального закладу.

Бароко – напрям у європейській культурі XVII – першої половини XVIII ст., якому характерні пишність, химерність та вишуканість форм.

Велике князівство Руське – назва козацької України (у складі Київщини, Брацлавщини та Чернігівщини) відповідно до умов Гадяцького договору 1658 р.

«Великий згін» – Насильне переселення (депортація) мешканців Правобережжя (Подніпров'я) на Лівобережну Україну організоване гетьманом Іваном Самойловичем у 1678–1679 рр. Самойлович намагався возз'єднати козацьку Україну силою, спираючись на московські війська. Тому однією з цілей переселення було виснажити своїх противників, та лишити їх підданих. Проте приєднати Правобережжя І. Самойлович так і не зміг, оскільки в боротьбі за нього стикалися інтереси Речі Посполитої, Московської держави й Османської імперії.

Гравюра – вид графіки, спосіб тиражування малюнка за допомогою друкарських форм з дерева, металу, лінолеуму чи каменю. Конституція – основний закон держави, що визначає її устрій та взаємовідносини із громадянами.

Гайдамаки (від тур. *haydamak* — піти нанівець) — самоназва народних

повстанців на Правобережній Україні, що залишалася до кінця XVIII століття під владою Речі Посполитої. Вперше слово «гайдамаки» згадується у писемних джерелах від 1717 року.

Гайдамацький рух – це національно-визвольний і суспільно-політичний рух проти польсько-шляхетського поневолення на Правобережній Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст., який поширився на Київщину, Брацлавщину і Волинь. Зумовлений соціальними, релігійними та національними утисками в Україні XVIII ст., насамперед ускладненням внутрішньо-політичної ситуації в правобережній частині Гетьманщини після її підпорядкування Речі Посполитій. Гайдамацькі загони склалися із селян, козаків, наймитів, міщан-ремісників і навіть збіднілих шляхтичів. Гайдамацькі рухи розпочалися в перші десятиріччя XVIII ст. й тривали аж до кінця 1760-х років, зрештою вилившись у грандіозне повстання, що відоме в історії під назвою Коліївщина. Найвизначнішим гайдамацьким лідером був Максим Залізняк.

Коліївщина – козацько-селянське національно-визвольне повстання на території Правобережної України у 1768–1769 рр. Спровоковане національним і релігійним гнітом правобережного українського населення в Речі Посполитій. Очолив це повстання послушник Мотронинського монастиря, запорожець Максим Залізняк, а його найближчим сподвижником став сотник уманської надвірної міліції Іван Гонта. Коліївщина стала найвищим етапом гайдамацького руху. У відповідь на реакційну політику Речі Посполитої повстанці виганяли унійних священників та винищували римо-католицьке та єврейське населення в Київському і Брацлавському воєводствах. Повстання було придушене російськими військами (спільно з коронними військами), а гайдамацькі ватажки страчені або заслані до Сибіру.

Кирило Розумовський – політичний та державний діяч, останній гетьман Війська Запорізького (1750–1764 рр.), генерал-фельдмаршал (1764), президент Петербурзької академії наук протягом більш ніж півстоліття (з 1746 по 1798). Засновник графського і княжого роду Розумовських.

Козацьке бароко – оригінальний варіант барокової архітектури, що

сформувався під впливом канонів давньоруського мурованого будівництва та традицій дерев'яного народного конструювання. Українське бароко відрізнялося більшою зваженістю, поміркованістю у декоративності, спокійністю форм. (Бароко стиль у мистецтві XVI - XVIII ст., якому притаманні підкреслена урочистість, пишна декоративність, динамічність композиції.).

Козацькі літописи – козацько-старшинські літописи XVII – початку XVIII ст., в яких розповідається про події в Україні XVII – початку XVIII ст. і особлива увага приділяється Національно-визвольній війні українського народу під проводом Б. Хмельницького («Літопис Самовидця», літопис Г. Грабянки, літопис С. Величка).

Конституція Пилипа Орлика – «Договори і Постановлення Прав і вольностей Війська Запорозького» – договір, що був укладений 5 (16) квітня 1710 р. у місті Бендери між новообраним гетьманом Пилипом Орликом, козацькою старшиною і козаками Війська Запорозького, відомий також під сучасними назвами «Конституція Пилипа Орлика» та «Бендерська конституція». Цей документ вперше ствердив Україну, як державу – частину Заходу, а не «руського мира», це оригінальна правова пам'ятка, яка вперше в Європі обґрунтовує можливість існування парламентської демократичної республіки. Пилип Орлик став автора першої в історії людства конституції демократичного суспільства (перші Конституції в Європі і США з'явилися лише сімдесят років потому).

Літопис Григорія Грабянки – твір оповідає про події історії України від найдавніших часів до 1709 р.; рукопис основну увагу приділяє перебігові національно-визвольної війни; написаний на основі великої кількості документів та історичних праць.

Літопис Самійла Величка – твір має дві частин: опис подій з 1648 до 1660 рр. та з 1660 до 1700 рр.; цей рукопис доповнений десятками портретів гетьманів, добірками рукописів та поетичних текстів, оповідань тощо.

Літопис Самовидця – твір описує події з 1648 до 1702 рр.; автори переписів довели виклад подій до 1734 р.; авторство приписують Роману Ракушці-Романовському.

Мазепа Іван – український військовий, політичний і державний діяч. Гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній (1687–1704 рр.) і всій Наддніпрянській Україні (1704–1709 рр.). Ініціатор укладення угоди зі шведським королем Карлом XII. Він став найвідомішим гетьманом Війська Запорозького, героєм для українських патріотів і зрадником для Росії. Іван Мазепа намагався зробити з України європейську державу, підняти й зміцнити значення та престиж гетьманської влади. Гетьман щедро фінансував розвиток мистецтва, зокрема архітектури й малярства, прикрасив українські міста спорудженими й реставрованими чудовими храмами, розбудував в Україні на свій кошт близько 20 церков.

Малоросія – офіційна назва частини Лівобережжя України, що вживалася в російських нормативно-правових актах з другої половини XVII ст. Назви Малоросія, малоросійський, малоросіяни вживалися стосовно всієї підросійської України протягом XIX і поч. XX ст., хоча у наукових публікаціях була також поширена назва Україна.

Мемуари – твори у формі записок-спогадів про минулі події, у яких брав участь автор чи був їхнім очевидцем або сучасником.

Опришок – учасник національно-визвольного руху в Галичині, Буковині та на Закарпатті проти польської, угорської й австрійської влади у XVI – першій половині XIX ст.

Орлик Пилип – Генеральний писар у канцелярії І. Мазепи; перший український політичний емігрант; гетьман Правобережної України впродовж 1710–1714 рр.

Малоросійська колегія – Орган державної структури Російської імперії, заснований для керування Гетьманщиною. 1722-1727 рр. – Перша Малоросійська колегія (мета створення: обмеження влади козацької старшини та автономії України). 1764-1786 рр. – Друга Малоросійська колегія.

Нова (Підпільненська) Січ – територіально-військова організація українських козаків, остання Запорізька Січ. Заснована 1734 року козаками після повернення із турецьких володінь в Україну. Проіснувала до 1775 р.

Руїна – період історії України другої половини XVII століття, що

відзначився розпадом української державності, загальним занепадом та кровопролитними війнами на території України. Частіше за все під Руїною розуміють період від смерті гетьмана Богдана Хмельницького (1657) до початку гетьманства Івана Мазепи (1687). Під час Руїни Гетьманщина умовно була поділена по Дніпру на Лівобережну та Правобережну, і ці два володіння під різними гетьманами ворогували між собою. Сусідні держави (Річ Посполита, Московське царство, Османська імперія) втручалися у внутрішні справи України, й українська політика характеризувалась намаганням підтримувати приязні відносини з тією чи іншою окупаційною силою. Київську митрополію у 1686 році було анексовано Московським патріархатом. Остаточний поділ Гетьманщини на Лівобережну та Правобережну Україну було закріплено Андрусівським перемир'ям (1667) та Вічним миром (1686). За ними Лівобережжя та Київ відходили до Московського царства, а Правобережжя – до Речі Посполитої.

Самойлович Іван – Чернігівський полковник; генеральний суддя лівобережного козацького війська; гетьман впродовж 1672–1687 рр.; позбавлений гетьманства після невдало проведеного Московією першого Кримського походу.

Скоропадський Іван – Стародубський полковник; учасник Північної війни; призначений Петром I гетьманом; перебував на цій посаді впродовж 1708–1722 рр.

Чигиринські походи – військові походи турецько-татарської армії на Чигирин (1677 р. – перший похід, 1678 р. – другий похід) спільно із козаками, які підтримували Юрія Хмельницького, з метою завоювання Правобережної України.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. Політична діяльність гетьманів України: а) Івана Виговського; б) Юрія Хмельницького; в) Петра Дорошенка; г) Івана Мазепи; д) Пилипа Орлика; е) Кирила Розумовського.
2. Конституція Пилипа Орлика та її суспільно-політичне значення.

3. Визвольний рух українського народу XVII ст. Коліївщина.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Розкрийте суть, передумови, причини й наслідки «Великої Руїни» для української державності.
2. Проаналізуйте основні напрямки політичної орієнтації українських гетьманів після смерті Богдана Хмельницького.
3. Чому І. Мазепа перейшов на бік шведів?
4. Охарактеризуйте причини гайдамацького руху на Правобережній Україні й ставлення російських правлячих кіл до нього.
5. Чому Катерина II допомогла польській шляхті придушити гайдамаччину?
6. Чому центром Першого національно-культурного Відродження була православна церква?
7. Виявіть чинники генези українського бароко, у чому полягає відмінність українського бароко від західноєвропейського?
8. Особливості розвитку української культури другої половини XVII–середини XVIII ст.
9. Охарактеризуйте розвиток українського книгодрукування, мистецтва, літератури кін. XVII – середини XVIII ст.
10. Духовне життя, освітні традиції в Україні в середині XVIII ст.

Зразки тестових завдань

1. Як називалися статті підписані І.Мазепою з московським царем?
 - а) Березневі;
 - б) Коломацькі;
 - в) Решетилівські;
 - г) Московські
2. Повстання козаків проти польсько - шляхетського панування на Правобережжі («Друга Хмельниччина») очолив:
 - а) Семен Палій;
 - б) Кость Гордієнко;

в) Іван Мазепа;

г) Захарій Іскра

3. Кошовий отаман Запорізької Січі, який підтримав Івана Мазепу у Північній війні:

а) Кость Гордієнко;

б) Іван Сірко;

в) Максим Кривоніс;

г) Семен Палій

4. До якого міста після знищення Батурина була перенесена столиця Гетьманщини:

а) Глухова;

б) Гадяча;

в) Києва;

г) Чигирин

5. Виберіть факти, що не стосуються періоду правління гетьмана І. Мазепи:

а) під безпосереднім наглядом і керівництвом було споруджено 12 храмів;

б) гетьман вкладав особисті кошти у розвиток освіти та науки;

в) у роки правління гетьмана І. Мазепи було придушено повстання С. Палія;

6. «Пакти й Конституції прав і вольностей Війська Запорозького» – угода, укладена між гетьманом П. Орликом і:

а) шведським королем і козацькою старшиною;

б) козацькою старшиною та запорозькими козаками;

в) запорозькими козаками та турецьким султаном;

г) турецьким султаном і шведським королем

7. Які міста в різні часи були столицями козацької держави Гетьманщини?

а) Чигирин, Гадяч, Батурин, Глухів;

б) Суботів, Гадяч, Київ, Глухів;

в) Чигирин, Переяслав, Батурин, Стародуб;

г) Ніжин, Лубни, Батурин, Миргород;

8. Позначте ватажка, який очолив гайдамацький рух за Коліївщини

а) О. Довбуш;

б) М. Залізняк;

в) Й. Гладкий;

г) П. Калнишевський

9. На початку 30 рр. XVIII ст. опришківський рух очолив

а) М. Залізняк;

б) І. Гонта;

в) О. Довбуш.

Тема 6. Україна під імперською владою кінець XVIII-XIX ст.

Мета: проаналізувати становище українських земель в кін. XVII-поч. XIX ст.; розкрити причини, суть та наслідки імперських реформ; з'ясувати особливості національно-культурного відродження на українських землях в XIX ст. Формувати у здобувачів уміння логічно та послідовно викладати навчальний матеріал, виховувати повагу до історичної спадщини українського народу.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Загальна характеристика становища українських земель в кін. XVIII - поч. XIX ст.
2. Суспільно-політичний рух в Україні у першій половині XIX ст. Кирило-Мефодіївське братство.
3. «Руська трійця». Національно-визвольний рух 1848-1849 рр. на західноукраїнських землях.
4. Українські землі у другій пол. XIX ст.:
 - а) російські імперські реформи 60-70-х рр. в Україні;
 - б) національно-культурний рух в Східній Україні. Виникнення громад. Валуєвський та Емський антиукраїнські укази.
5. Провідні тенденції розвитку української культури XIX ст. в освіті, літературі, музиці, театрі, архітектурі, живопису.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.
5. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
6. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
7. Кралуок П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
9. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до кіборгів. Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Відповідь на перше питання слід розпочати з аналізу особливостей соціально-економічного, політичного та культурного становища українців у Російській та Австро-Угорській імперіях (кінець XVIII – початок XIX ст.). Розглядаючи це питання необхідно відзначити, що кінець XVIII – поч. XIX ст. був часом великих політичних змін і соціальних перетворень в Україні. Наприкінці XVIII ст. припинила існування Річ Посполита. На півдні зникло кримське ханство. Росія приєднала Крим і північно-чорноморські степи, Правобережну Україну (Київщину, Волинь, Поділля) та Берестейщину. А до складу Австрійської імперії були включені Галичина, частина Волині і Поділля

та Буковина.

На початку висвітлення другого питання потрібно згадати, що означають поняття «нація», «національний рух», з чим пов'язане формування націй та активізація національних рухів у Європі XIX ст. Слід охарактеризувати політику Російської імперії щодо поневолених народів у цілому й українців зокрема. Висвітлюючи питання, пов'язані з зародженням українського національно-культурного відродження, варто згадати про роль перших громадсько-політичних організацій. Важливим аспектом під час розкриття даного питання має стати аналіз діяльності та програмних документів Кирило-Мефодіївського товариства.

Даючи відповідь на третє питання необхідно дослідити діяльність галицького літературного об'єднання «Руська трійця», очолюваного М. Шашкевичем, Я. Головацьким та Ї. Вагілевичем. Зазначити, що саме вони започаткували на західних українських землях процес національно-культурного відродження. Також, з'ясувати, як розгортався національно-визвольний рух в Галичині, Буковині і Закарпатті під час революції 1848–1849 рр. в Австрійській імперії.

У четвертому питанні слід проаналізувати особливості розвитку Українських земель в другій пол. XIX ст., зміст російських імперських реформ 60–70-х рр. і їх вплив на соціально-економічний розвиток Наддніпрянської України та піднесення національного та суспільно-політичних рухів. Наприкінці 50-х рр. XIX ст. почали організовуватися напівлегальні гуртки – Громади. Перша Громада виникла в Києві в 1859 р. на основі таємного гуртка «хлопоманів». Очолив її історик, професор Київського університету В. Антонович. Громадівський рух, названий російською владою «українофільством», набув значного поширення. Громади виникли в Харкові, Чернігові, Полтаві, Одесі, Катеринославі та інших містах. Гуртки об'єднували представників різних прошарків суспільства з різними політичними поглядами. Їхня діяльність мала, здебільшого, культурно-просвітницький характер (відкриття недільних шкіл, пропаганда художньої і наукової літератури, вивчення української мови, історії, етнографії тощо). Страх царської влади, що

публікації книг українською мовою міг сприяти зростанню сепаратистських, пропольських та антицарських настроїв став причиною прийняття Валуєвського циркуляру (1863 р.), в якому наказувалося призупинити видання значної частини книг, написаних українською мовою. Дію Валуєвського циркуляру було закріплено і розширено шляхом видання Емського указу (1876 р.), спрямованого на витіснення української мови з культурної сфери і обмеження її лише побутовим вжитком. Це призвело до дезорганізації українського руху в Наддніпрянщині.

У п'ятому питанні необхідно звернути увагу на той факт, що вже перші десятиліття ХІХ ст. засвідчили пожвавлення українського визвольного руху. Друга половина ХІХ ст. подарувала Україні цілу плеяду видатних письменників. Перлинами першої величини сяють у цей час таланти І. Франка, П. Куліша, Л. Глібова, Лесі Українки, Панаса Мирного, М. Коцюбинського, І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка, П. Грабовського та ін. Розвивається театральне мистецтво. У 1882 р. у Єлисаветграді М. Кропивницький створив першу українську професійну трупу, до складу якої увійшли блискучі актори: М. Заньковецька, М. Садовський, І. Бурлака. Розвиток літератури та театру в другій половині ХІХ ст. надав потужного імпульсу процесові творення національної музики. У 1862 р. С. Гулак-Артемівський створює першу національну українську оперу — «Запорожець за Дунаєм», в основу якої ліг сюжет, підказаний М. Костомаровим. Найпомітнішою постаттю в музичному житті України цієї доби був М. Лисенко. У другій половині ХІХ ст. в українському образотворчому мистецтві поширились принципи реалізму та народності. Загалом розвиток української культури в ХІХ ст. став логічним продовженням духовних пошуків народу попередньої доби, спробою врахувати здобутки світового досвіду, своєрідною предтечею культурного оновлення ХХ ст.

Основні поняття та терміни

Валуєвський циркуляр (30 липня 1863 р.) – таємне розпорядження міністра внутрішніх справ Російської імперії Петра Валуєва до територіальних

цензурних комітетів, у якому наказувалося призупинити видання релігійних, навчальних і освітніх книг, написаних «малоросійською» (українською) мовою

Громадівський рух – культурно-освітній і суспільно-політичний рух другої половини ХІХ ст., який мав на меті сприяти розвитку народної освіти, свободі літературного слова, поширенню національної ідеї, формуванню національної свідомості. Започаткований у 1861 р. Соціальна база: українська інтелігенція, поміщики-ліберали, службовці, офіцери, студенти, учнівська молодь. Перша громада – 1861 р., П. Куліш, М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко. Їхнє видання – журнал «Основа» (1861–1862 рр.), захищав мову, літературу, право народу на освіту, популяризував історію. Гаслом його стали слова М. Костомарова: «Нехай же ні росіяни, ні поляки не вважають своїми землі, заселені нашим народом» – надзвичайно актуальні й в наші дні.

Емський указ (18 травня 1876 р.) – розпорядження імператора Олександра ІІ, підписане в Бад-Емсі і спрямоване на витіснення української мови з культурної сфери (церква, музика, книгодрукування тощо). Указ забороняв: ввозити на територію Російської імперії з-за кордону книги, написані українською мовою, без спеціального дозволу; видавати українською оригінальні твори і робити переклади з іноземних мов, тексти для нот; друкувати будь-які книги українською мовою; ставити українські театральні вистави (заборону знято у 1881 р.); влаштовувати концерти з українськими піснями; викладати українською мовою в початкових школах.

Кирило-Мефодіївське братство – перша українська таємна політична організація, діяльність якої базувалась на ідеях: українського національного відродження, українського панславізму, загальнослов'янської єдності, автономізму та народовладдя. Існувало протягом грудня 1845 – березня 1847 років. Засновник М. Костомаров. Члени товариства: Т. Шевченко, Г. Андрузький, В. Білозерський, М. Гулак, П. Куліш, вихованці й співробітники Київського та Харківського університетів. Програмні документи: «Закон Божий» або «Книга буття українського народу»; «Статут Слов'янського братства св. Кирила і Мефодія».

Масони («вільні каменярі») – морально-етичний рух у вигляді закритої

організації. В Україну масонство проникає наприкінці XVIII ст. і стає масовим. Одні з перших лож організовані у містах: Могилів-Подільському – «Райналд Шварц» (3 січня 1776 р.); Києві – «Ложа безсмертя» (1784 р.); Тульчині – «Патріотизм Правдивий» (19 грудня 1786 р.); Дубно – «Поляк Добродійний» (26 червня 1786 р.); Кам'янці-Подільському – «Вірність» (1786 р.); Летичеві – філія ложі «Озиріс» (Кристіан Дордет).

Модернізм – загальна назва напрямів у мистецтві та літературі XX ст., для яких характерне заперечення традиційних форм і естетики минулого, посилення на умовність стилю, немотивоване експериментаторство і протиставлення себе реалізму.

Москвофільство (галицьке русофільство) – русофільська течія серед українського населення Галичини, Буковини та Закарпаття у 1819–90-х рр. XX ст. Галицькі русофіли мали проросійські мовно-літературні та суспільно-політичні погляди та обстоювали національно-культурну, а пізніше – державно-політичну єдність з Росією.

Народовці (українофіли) – суспільно-політична українофільська течія молодшої західноукраїнської інтелігенції ліберального напрямку. Народовський рух виник на підґрунті ідей національного відродження в 1860-х роках в Королівстві Галичини та Лодомерії, Герцогстві Буковина та на Закарпатті. Народовці організували Товариство імені Шевченка у Львові (1873), українські організації «Просвіта», «Руська Бесіда» та ін. У 1899 р. створили Українську національно-демократичну партію.

Національна ідея – акумулятор прогресивних національних програм, політичних ідей, гасел, цінностей, рушій національного прогресу, основа національно-визвольних рухів, національної самосуверенізації. Національна ідея становить платформу національної ідеології, визначає теоретичні засади національної свідомості. Поряд з національною ідеєю розрізняють також термін «ідея нації», що вбирає в себе яскравий образ перспективного майбутнього нації, що, як правило міститься поза межами одного покоління.

Національне відродження – процес пробудження й формування національної самосвідомості народу.

Нація – форма спільноти людей, яка склалася історично і якій властиві спільність території, економічного життя, мови, певні риси психологічного та духовного обличчя, що проявляються у своєрідності культури.

Поділ Речі Посполитої 1772, 1793, 1795 років – зовнішньополітичні дії стосовно територіального поділу Речі Посполитої Австрійською і Російською імперіями та Прусією. У результаті якого були розібрані й українські землі, які належали Польщі: 1-й поділ – 1772 р.: Габсбурзька монархія отримала Галичину з Руським, Белзьким і західними околицями Волинського та Подільського воєводств; 2-й поділ – 1793 р.: Російська імперія – Київщину, Поділля, Брацлавщину, Східну Волинь; 3-й поділ – 1795 р.: до Австрії приєднано Холмщину; до Російської імперії відійшла Західна Волинь. 1795 р. – Річ Посполита перестала існувати.

Промисловий переворот – історичне явище, пов'язане з розвитком продуктивних сил, коли відбувається перехід від мануфактурного до фабричного, фабрично-заводського виробництва із використанням машин та вільнонайманої праці.

Романтизм – ідейний рух у літературі, науці і мистецтві, представники якого заперечували раціоналізм, відмовлялися від суворої нормативності в художній творчості, були прихильниками культу почуттів людини. Його ідеологія спирається на культ індивідуалізму, на підкреслену, загострену увагу людської особистості до психологічних проблем і внутрішнього «Я». У центрі зображення романтиків винятковий характер у виняткових обставинах.

Руська трійця – галицьке літературне товариство, яке розпочало на західних українських землях національно-культурне відродження. Існувало протягом 1833–1837 років. Очолювали Маркіян Шашкевич, Яків Головацький, Іван Вагилевич.

Українофіли – українські діячі 60-х років XIX ст., які ставили своєю метою освіту широких народних мас рідною мовою.

Хлопоманство – народницько-культурницька течія у Правобережній Україні в кінці 1850-х – на початку 1860-х років. Організатори – інтелігентська молодь з польських та українських сполонізованих родин. Хлопомани вважали,

що свої демократичні переконання на теренах України можна реалізувати, лише ідентифікуючи власну національну спільність із місцевою українською людністю. Носили національний одяг, говорили українською мовою, проводили етнографічні експедиції, просвітницькі бесіди, вивчали світогляд народу. Стверджували, що «Питання національної належності визначається не етнічним походженням, а особистим вибором».

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ:

1. Україна в першій половині XIX ст. «Весна народів».
2. Особливості розвитку капіт
3. алістичних відносин на українських землях.
4. Т. Г. Шевченко як громадсько-політичний діяч.
5. Національно-визвольний рух на українських землях у другій половині XIX ст.
6. Видатні діячі українського національно-культурного руху XIX ст.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Чому та як у програмі Кирило-Мефодіївського братства ідея незалежної України поєднувалася з ідеєю слов'янського федеративного об'єднання?
2. З'ясуйте, які події XIX ст. започаткували період національного відродження України.
3. Чому праця кріпаків у XIX ст. була низької продуктивності?
5. Які галузі промисловості найбільше розвивалися в Наддніпрянській Україні в середині XIX ст.?
6. Реформа 19 лютого 1861 року та її соціально-економічні наслідки.
7. Як вплинули реформи 60-70-х років XIX ст. на розвиток капіталізму на українських землях, що входили до складу Російської імперії?
8. Які характерні риси промислового перевороту?
9. Основні програмні завдання діяльності громадівців?
10. У чому суть Валуєвського циркуляру та Емського указу?
11. Охарактеризуйте особливості національного відродження та розвиток

культури України у ХІХ ст.

12. Видатні діячі українського національно-культурного та політичного руху: М. Драгоманов (1841-1895), І. Франко (1856-1916), М. Грушевський (1866-1932), Б. Грінченко (1863-1910), Леся Українка (1871-1913). Дати характеристику їх діяльності.

Зразки тестових завдань

1. Який процес ХІХ ст. обумовлено такими стадіями: етнографічна, культурницька, політична?
 - а) промисловий переворот;
 - б) інтенсифікація виробництва;
 - в) національне відродження;
 - г) трудова еміграція.
2. Який прошарок українського суспільства становив основу українського національно-визвольного руху на початку ХІХ ст.?
 - а) буржуазія;
 - б) робітництво;
 - в) селянство;
 - г) інтелігенція.
3. Зазначте прізвища галичан, членів гуртка «Руська трійця»:
 - а) М. Левицький, Д. Зубрицький, А. Добрянський;
 - б) М. Шашкевич, Я. Головацький, І. Вагилевич;
 - в) Т. Шевченко, О. Духнович, М. Костомаров.
4. Таємне Кирило-Мефодіївське братство було створено у:
 - а) Києві;
 - б) Харкові;
 - в) Одесі.
5. Визначте ознаки адміністративно-територіального устрою українських земель у складі Російської імперії (декілька правильних відповідей)
 - а) територію України було розділено на дев'ять губерній;
 - б) територію України розділено на вісім округів;
 - в) губернії розподілялися на повіти;

- г) посада губернатора була виборною;
- д) адміністративно-виконавча влада в губерніях належала губернатору;
- е) Україна мала особистий територіально-адміністративний устрій в імперії.

6. Поділ Галичини на українську та польську частини, тобто на окремі коронні краї, у 1848 р. було головною вимогою:

- а) Центральної ради народової;
- б) Головної руської ради;
- в) Руського собору.

7. Укажіть зміни в соціально-економічній сфері Наддніпрянської України, що відбулися під впливом реформ 1860-х -1870-х рр. у Російській імперії.

- а) формування ринку вільнонайманої праці;
- б) розгортання трудової еміграції до США та Канади;
- в) завершення промислового перевороту;
- г) витіснення іноземного капіталу національним;
- д) широке долучення селян до підприємницької діяльності та торгівлі;
- е) зникнення дворянства як соціального стану;
- є) подолання селянського малоземелля та безземелля.

8. Укажіть риси, характерні для економічного розвитку Наддніпрянської України в другій половині XIX ст.

- а) витіснення іноземного капіталу з провідних галузей промисловості;
- б) домінування селянського господарства в товарному виробництві хліба;
- в) завершення промислового перевороту, початок монополізації;
- г) дефіцит робочої сили в сільськогосподарському виробництві;
- д) бурхливий розвиток вуглевидобувної, гірничорудної та металургійної галузей;
- е) будівництво розгалуженої системи залізниць;
- є) розквіт чумацького промислу.

9. Видатні діячі мистецтва XIX ст. в Україні:

- а) Л. Жемчужников, І. Конзелевич, В. Боровиковський;
- б) Г. Левицький, А. Ведель, М. Кропивницький;
- в) К. Трутовський, П. Гулак-Артемівський, М. Лисенко.

Тема 7. Соціально-економічні, політичні та культурні процеси в Україні на початку XX ст. Українська національно-демократична революція (1917-1920 рр.)

Мета: проаналізувати соціально-політичний і національний рух в Україні на поч. XX ст.; з'ясувати особливості становища українських земель в роки Першої світової війни; поглибити і закріпити знання про особливості української історії періоду української національно-демократичної революції і державотворення 1917–1920 років.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Соціально-економічна ситуація в Наддніпрянській Україні на початку XX ст.
2. Українська Народна Республіка (УНР) Центральної Ради.
3. Українська держава на чолі з гетьманом П. Скоропадським.
4. Політика Директорії. Відновлення УНР.
5. Західноукраїнські землі. Акт Злуки ЗУНР і УНР.
6. Поразка національно-демократичних сил. Політичні уроки.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.
5. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
6. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М.,

Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.

7. Крालюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
9. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до кіборгів. Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Відповідаючи на перше питання слід зазначити, що початок ХХ ст. відзначився глибокою світовою економічною кризою та піднесенням суспільно-політичного та національного рухів в Україні. У цей період спостерігається перехід від економічних страйків робітників до політичних. Українські політичні партії у Наддніпрянщині створювались за відсутності політичних свобод, нелегально. У 1900 р. у Харкові було створено першу політична партія – Революційну українську (РУП). Для становища на західноукраїнських землях у складі Австро-Угорщини провідною тенденцією було цілеспрямоване стримування промислового розвитку, що перетворило край в один із найвідсталіших регіонів Європи та її сировинного придатку. Також, слід звернути увагу на події Першої світової війни: причини, характер, основні військові події війни на території України та наслідки. Звернути особливу увагу на те, що українці змушені були воювати один проти одного (на боці Російської й Австро-Угорської імперій).

Під час підготовки до обговорення другого питання необхідно звернути увагу на такі аспекти: причини початку національно-демократичної революції; утворення та перші Універсали Центральної ради; законодавча діяльність Центральної Ради; історичне значення IV Універсалу ЦР. Слід простежити еволюцію УЦР від блоку українських національних партій та громадських організацій до органу влади. Доречними будуть стислі характеристики

керівників УЦР. Необхідно також проаналізувати причини та наслідки конфлікту Центральної Ради з більшовиками, що невдовзі переріс у війну. Визначити причини невдач та здобутки і значення УЦР.

У межах третього питання слід охарактеризувати гетьманський режим в Україні, основні напрямки його внутрішньої і зовнішньої політики, її успіхи і невдачі. Окремого розгляду потребують причини неодноразових антигетьманських повстань і заворушень, організація антигетьманської опозиції, а також вплив на українські реалії міжнародних чинників, зокрема – завершення Першої світової війни. Відповідь на питання необхідно завершити розглядом причин зречення гетьмана і приходу до влади Директорії.

Четверте питання є досить складним і насиченим фактичним матеріалом. Висвітлюючи його потрібно дати стислий перелік подій у період з кінця 1918 р. до початку 1920 р. Охарактеризувати основні військово-політичні режими, що склалися на території України у згаданий період (Директорія, радянська влада, «денікінщина», війська Антанти). Окремо зупинитися на характеристиці повстанського селянського руху, як провідного чинника успіхів і невдач усіх згаданих режимів, згадати основних ватажків повстанців, визначити їх силу й слабкість.

На початку розгляду п'ятого питання доречно нагадати матеріал з попередньої теми (Західна Україна в роки Першої світової війни), після чого перейти до характеристики новоутвореної ЗУНР, її взаємовідносин з УНР і Польщею. Згадуючи про «Акт Злуки» УНР і ЗУНР, слід показати його символічно-міфологізоване і реальне значення. Висвітлюючи українсько-польську війну, варто визначити причини поразки ЗУНР у Галичині, згадати подальшу долю Буковини і Закарпаття. Наприкінці відповіді потрібно розглянути діяльність УГА в 1919–1920 рр., після її відступу на Наддніпрянську Україну: спільний з С. Петлюрою похід на Київ, угода з Денікіним. Проаналізувати, чому не вдалось практично завершити об'єднання українських земель у 1919 році.

Під час підготовки до розгляду шостого питання потрібно з'ясувати причини поразки та уроки Української революції 1917–1920 рр. А саме на те,

що: в Україні бракувало політичних сил, здатних втілювати ідеологію консенсусу. Натомість політичні табори, зайнявши діаметрально протилежні позиції, почали діяти на самознищення. Ціною такої боротьби стала втрата Україною шансу стати незалежною демократичною державою; будь-яка політична сила, насамперед демократична, яка бере владу і бере на себе відповідальність перед народом, мусить діяти наступально, послідовно, ініціативно. Ці кроки мають збігатися з настроями та сподіваннями значних верств суспільства; якою б не була вага зовнішніх чинників та сил у державотворчому процесі, опору завжди слід шукати всередині країни.

Основні поняття та терміни

Автономізація – об'єднання різноманітних територіально-національних утворень, що функціонують на суміжних територіях, у єдину державу на основі автономії (автономія – самоврядування певної частини держави, що здійснюється в межах, передбачених конституцією).

Агресія Росії в Україну у 1917–1920 рр. (російсько-українська війна) – збройний конфлікт між радянською Росією та Українською Народною Республікою в 1917–1920 рр. Незважаючи на формальне визнання української незалежності, Росія хотіла повернути собі контроль над українськими землями, колишньою колонією Російської імперії. Агресія призвела до значних втрат в українському суспільстві. Закінчилася окупацією та знищенням національної держави, поверненням України в під владу радянської Російської імперії – СРСР.

Акт злуки – договір, підписаний 22 січня 1919 р. між УНР та ЗУНР, про об'єднання в одну державу – УНР. Після об'єднання ЗУНР отримала назву Західна область Української Народної Республіки (ЗоУНР).

Варшавський договір – політичні й військові конвенції (домовленості), підписані представниками Польщі і УНР, за якими в обмін на визнання незалежності УНР і військову допомогу Симон Петлюра погоджувався визнати українсько-польський кордон по річці Збруч і далі по Прип'яті. 21 квітня 1920 р. підписано політичну конвенцію. 24 квітня 1920 р. – військову

конвенцію.

Генеральний Секретаріат – виконавчий орган влади (уряд), створений Українською Центральною Радою 15 червня 1917 року.

Гетьманат – режим правління в Україні гетьмана П.Скоропадського у 1918 р.

Державний Секретаріат – перший український уряд ЗУНР, який очолив К. Левицький.

Державотворення 1917–1920 рр. – процес відродження української національної держави під час національно-демократичної революції 1917–1920 рр. – УНР, Українська Держава, ЗУНР та ін.

Директорія – колективний орган виконавчої влади, який складається із декількох (6) осіб.

Другий зимовий похід (Листопадовий рейд) – Армії Української Народної Республіки під командуванням Юрія Тютюнника (28 жовтня – 21 листопада 1921 р.)

Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР) – українська держава, яка існувала на території Західної України (Східна Галичина, Буковина, Закарпаття) з 10 листопада 1918 р. до 18 липня 1919 р. Столиця – Львів

Зимові походи армії УНР – партизанські рейди армії УНР по радянському «запіллі» (окупованих українських територіях) з метою підняття всенародного повстання і повалення більшовицького режиму в Україні.

Монополія – велике капіталістичне об'єднання, що виникло у результаті концентрації виробництва в якій-небудь галузі з метою регулювання обсягів виробництва, розподілу ринку збуту продукції, установлення цін.

Отаманщина – наявність на певній території великої кількості партизанських загонів на чолі зі своїми отаманами (командирами), фактичної військової і політичної влади в умовах відсутності чи недостатньої сили централізованого апарату державної влади. Характерне явище для України в 1918–1923 роках.

Перша світова війна – глобальний збройний конфлікт, що розвивався перш за все в Європі з 28 липня 1914 р. по 11 листопада 1918 р. Результат:

коаліція «Антанта» (Французька республіка, Російська імперія, Велика Британія і США (від 6 квітня 1917 р.), перемогли держав Четверного Союзу – Австро-Угорську, Німецьку й Османську імперії та Болгарське царство. У Першій світовій війні: брало участь 38 держав із населенням 1,5 млрд мешканців; загинуло понад десять мільйонів солдатів і цивільного населення; конфлікт мав вирішальний вплив на хід історії початку XX століття.

Перший зимовий похід – Армії Української Народної Республіки тилами Червоної та Добровольчої армій під проводом Михайла Омеляновича-Павленка (6 грудня 1919 р. – 6 травня 1920 р.)

Радянські Українські держави – маріонеткові більшовицькі державні утворення на території УНР (як сучасні ДНР чи ЛНР), які створювала Росія під час російсько-української війни 1917–1920 рр. для того, щоб приховати свою агресію і видати її за внутрішній конфлікт (громадянську війну) в Україні. Таких було дві: Українська Народна Республіка Рад – радянська республіка у складі РСФРР. Була проголошена в Харкові 12 (25) грудня 1917 р., проіснувала до березня 1918 р.; Українська Соціалістична Радянська Республіка (УСРР) – проголошена під час другого етапу російської агресії – 10 березня 1919 р. До 30 грудня 1922 р. – маріонетка Росії. З 30 грудня 1922 р. – обмежена автономія у складі радянської Російської імперії – СРСР. 30 січня 1937 р. змінено назву на Українська Радянська Соціалістична Республіка (УРСР). Існувала до 24 серпня 1991 р.

Революційна українська партія (РУП) – перша українська політична партія Наддніпрянщини, яка була заснована в Харкові 1900 р. (Д.Антонович).

Ризький договір (Ризький мир) – договір, підписаний у Ризі 18 березня 1921 р. представниками РСФРР і УСРР, з одного боку, та Польщі, з другого, який формально закінчив польсько-радянську війну 1920 р. Санкціонував поділ українських земель між Польщею та радянською Росією.

Січові стрільці – українське військове товариство створене 18 березня 1913 р. Головний отаман – Володимир Старосольський.

Соборність – 1) морально-філософський і соціальний принцип, фундаментальними положеннями якого є: відповідальність усіх за всіх, єдність

індивідуального і загального, взаємне духовне збагачення і розвиток та інше; 2) усі етнічні землі зібрані до купи тією чи іншою державою (не є ознакою формою державного устрою); 3) єдність усіх членів християнської церкви для спільного відшукування шляху до порятунку.

Сокіл, Січ, Пласт – молодіжні патріотичні спортивні організації Західної України початку ХХ ст.

Товариство українських поступовців (ТУП) – таємна надпартійна українська політична організація Наддніпрянщини, заснована в Києві 1908 р., метою якої було об'єднання всіх українські сили для боротьби за національне відродження.

Українські січові стрільці (УСС, усуси, Український добровольчий легіон) – українське національне військове формування у складі австро-угорської армії, сформоване з добровольців, передусім – січових стрільців, які відгукнулися на заклик Головної Української Ради від 6 серпня 1914 р. УСС були першими українськими частинами Австро-Угорської армії, спеціально відібраними за національною ознакою. УСС вплинули на створення військового словництва, термінології, фольклору, пісні й музики та встановлення форми українського однострою (мазепинка).

Українська національно-демократична революція 1917–1920 рр. (визвольні змагання) – події 1917–1920 років, під час яких національні сили боролись за визволення від російської метрополії й інших загарбників і створення української демократичної держави.

Українська Народна Республіка (УНР) – українська держава, яка в 1917–1920 рр. контролювала території Центральної, Східної та Південної України. Столиця Київ. Існувала в 2 етапи:

1) УНР Центральної Ради – 7 (20 листопада) 1917 р. – 29 квітня 1918 р. 22 січня 1918 р., IV Універсал, проголошена незалежною державою.

Українська Центральна Рада (Центральна Рада) – спочатку український представницький та координаційний орган політичних, громадських, культурних та професійних організацій; згодом – найвищий орган державної влади УНР. Діяла з 04(17).03.1917 до 29.04.1918.

2. УНР Директорії – 26 грудня 1918 р. – 21 листопада 1920 р.

Директорія – найвищий орган державної влади відродженої УНР, який діяв з 14.11.1918 до 21.11.1920.

Українська держава (Другий Гетьманат) – національна держава, яка існувала з 29 квітня до 14 грудня 1918 року. Столиця – Київ. Охоплювала територію Центральної, Східної та Південної України. Постала на місці УНР внаслідок державного перевороту 29.04.1918. Очолювана гетьманом Павлом Скоропадським.

Універсали УЦР – Форма звернення до народу, декларативний документ вищих органів влади.

Червоний терор – масовий терор, здійснюваний більшовиками проти широких соціальних груп, що були оголошені «класовими ворогами», або звинувачувалися в «контрреволюційній» діяльності.

«Чорносотенець» – член реакційної громадської організації на початку XX ст.; крайній реакціонер. «Чорносотенці» – збірна назва для низки монархічних і ультра націоналістичних організацій, що виникли після революції 1905 р. Виступали за збереження самодержавства. Період особливої активності чорносотенців прийшовся на 1905-1914 роки.

ТЕМИ РЕФЕРАТИВ:

1. Діяльність перших політичних партій в Україні.
2. Плани воюючих сторін, в роки Першої світової війни, щодо українських земель.
3. М. Грушевський – видатний політичний діяч.
4. Утворення та діяльність ЗУНР.
5. Встановлення більшовицької влади в Україні.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Особливості соціального, економічного, політичного Наддніпрянської України на початку XX ст.
2. Західноукраїнські землі на початку XX ст.

3. Якими були плани імперіалістичних країн щодо України напередодні Першої світової війни?
4. Особливості Першої світової війни для українців.
6. Основні риси розвитку української культури на початку XX ст.
7. Причини створення Центральної Ради. Мета і завдання.
8. Державний устрій та соціально-економічна політика України в Універсалах Центральної Ради?
9. Як склалися відносини Центральної Ради і більшовиків.
10. Причини проголошення IV Універсалу Центральної Ради.
11. Чому демократичний уряд Української Народної Республіки не зміг організувати захист України від агресії більшовицької Росії?
12. Яке значення мала політика уряду гетьмана П. Скоропадського щодо національно-культурного відродження України?
13. У чому полягають політичні помилки Директорії?
14. Історичне значення Акту злуки 22 січня 1919 року між УНР та ЗУНР.
15. Причини поразки Директорії у війні з радянською Росією?
16. Яку позицію займали українські уряди щодо розвитку власне української культури?

Зразки тестових завдань

1. Яке гасло українського національно-визвольного руху відповідає змісту Першого Універсалу Української Центральної Ради?
 - а) «Уся влада Радам!»;
 - б) «Автономію Україні!»;
 - в) «Геть Тимчасовий уряд!»;
 - г) «Хай живе незалежна Україна!».
2. Останнім заходом, здійсненим Українською Центральною Радою, було...
 - а) Ухвалення 4 Універсалу;
 - б) Проголошення УНР;
 - в) Підписання Брестського мирного договору;
 - г) Ухвалення Конституції УНР.

3. Яка подія прискорила прийняття УЦР Четвертого універсалу?

- а) наступ більшовицьких військ на Київ і прагнення підписати мирний договір із країнами Четвертого союзу;
- б) більшовицький переворот у Петрограді та повалення Тимчасового уряду Росії;
- в) висадка військ Антанти на Півдні України і наступ Білої армії на Схлді України;
- г) завершення Першої світової війни і проголошення Західноукраїнської Народної Республіки.

4. Яка подія відбулася в Києві відразу після жовтневого більшовицького перевороту в Петрограді?

- а) прийняття III Універсалу;
- б) відкриття Українського національного конгресу;
- в) спроба збройного повстання в Києві;
- г) скликання з'їзду народів Росії.

5. Українська Народна Республіка була проголошена:

- а) 7 листопада 1917 р.;
- б) 22 січня 1918 р.;
- в) 3 липня 1917 р.;
- г) 10 червня 1917 р.

6. Позначте назву документа, виголошеного УЦР, який містить

такі слова: «Народе Український! Народе селян, робітників, трудящого люду! Волею своєю ти поставив нас, УЦР, на сторожі прав і вольностей Української землі»:

- а) I Універсал;
- б) II Універсал;
- в) III Універсал;
- г) IV Універсал.

7. Позначте назву населеного пункту, поблизу якого відбулася подія, описана в уривку документа: «Вона (молодь) йшла в бій із піснею «Ще не вмерла Україна». І не вина цієї молоді, що світ так злегковажив великим шляхетним

поривом Української держави. Вина була хіба в тому, що та молодь, як і цілий народ, що її видав, не були підготовлені до взятого на себе завдання»:

- а) Броди;
- б) Луцьк;
- в) Крути;
- г) Київ.

8. Позначте дату проголошення П. Скоропадського гетьманом України:

- а) 22 січня 1918 р.;
- б) 9 лютого 1918 р.;
- в) 4 березня 1918 р.;
- г) 29 квітня 1918 р.

9. Акт злуки УНР і ЗУНР був проголошений:

- а) 22 січня 1919 р.;
- б) 3 листопада 1918 р.;
- в) 3 січня 1919 р.;
- г) 28 січня 1919 р.

10. Позначте варіант, у якому названо головний позитивний результат Української революції:

- а) розв'язання аграрного питання;
- б) поліпшення соціально-економічного становища українського народу;
- в) піднесення на якісно новий рівень національної свідомості українців;
- г) перемога українських демократичних сил.

Тема 8. Україна в 20-30-х роках XX століття.

Мета: поглибити і закріпити знання здобувачів вищої освіти про основні політичні події в Україні в другій чверті XX ст.; розкрити причини введення непу, її сутність та вплив на економічний, політичний і культурний розвиток України; з'ясувати сутність, джерела, хід та результати радянської модернізації, проаналізувати вплив на громадсько-політичне життя та стан культури в Україні у 30 рр.; проаналізувати наслідки масових репресій в Україні. Формувати вміння логічно та послідовно викладати навчальний матеріал.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Нова економічна політика в Україні. Входження до СРСР.
2. Політика індустріалізації в Україні. Завдання, методи, результати.
3. Колективізація та розселянювання України. Голодомор 1932-1933 років.
4. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період.
5. Радянська політика «коренізації» та національний підйом у 1920-х рр.
6. «Розстріляне відродження» 30-х рр. Сталінські репресії в Україні.

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.
5. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.

6. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
7. Кралюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
9. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до кіборгів. Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

У першому питанні необхідно означити міжнародне і внутрішнє становище України в кінці 1920–на початку 30-х років, роботу над планом ГОЕЛРО, значення його для економічного розвитку держави. Вивчити необхідність, причини переходу країни до нової економічної політики (непу), сутність і значення цієї політики, особливості непу в промисловості і сільському господарстві, практичні результати здійснення. З'ясувати причину голоду в Україні 1922–1923 рр. Звернути увагу на кроки радянських республік до зближення та договори між ними, що привели до утворення договірної федерації та у 1922 р. СРСР.

У другому питанні рекомендується всебічно проаналізувати головні напрямки проведення форсованої індустріалізації. Висвітлити зміст першого та другого п'ятирічних планів розвитку народного господарства. З'ясувати сутність, особливості та масштаби соціалістичного руху. Проаналізувати результати індустріалізації для промисловості України.

У третьому питанні розкрити причини, характер і головні етапи впровадження радянської політики колективізації сільського господарства в Україні. Дослідити прояви незадоволення селян сталінською політикою колективізації, її поразку на першому етапі та тимчасову відмову радянського уряду від «штурм на селі». Висвітлити причини виникнення ідеї ліквідації

куркульства як класу і масового розкуркулення. Проаналізувати причини й трагічні наслідки голодомору 1932–1933 рр. для України.

Готуючи відповідь на четверте питання проаналізувати політичне та економічне становище західноукраїнських земель в 20–30-ті рр. Вказати на посилення національного гніту і загострення політичної боротьби. Дослідити діяльність легальних політичних партій, комуністичних організацій та прорадянські настрої населення Західної України. Звернути особливу увагу на активізацію націоналістичного руху і створення Організації українських націоналістів (ОУН) Є. Коновальця та С. Бандери. Початок революційно-визвольного руху. Проголошення автономії Підкарпатської Русі та спроби створення незалежної держави Карпатської України (А. Волошин).

У п'ятому питанні потрібно відзначити складність національно-культурного відродження в Україні, визначити сутність понять «коренізація», «українізація», акцентувати увагу на причинах впровадження більшовицьким урядом політики «українізації», її головних напрямках і заходах. Прослідкувати досягнення в політичному та громадському житті республіки: в державному і партійному діловодстві, в армії, в системі освіти, у видавничій галузі, у засобах масової інформації та мистецтві. З'ясувати внесок М. О. Скрипника, О. Я. Шумського, В. П. Затонського, М. Хвильового у розповсюдженні і популяризації української мови та культури. Проаналізувати позитивні і негативні результати політики «українізації».

Відповідь на шосте питання доцільно розпочати з визначення термінів «тоталітарна система» і «сталінізм», характеристики їхніх головних ознак, причин та етапів встановлення сталінського режиму в СРСР, з'ясування специфіку тоталітарної системи в Україні. Далі необхідно висвітлити «Шахтинську справу», процес проти «Спілки Визволення України» і справу «Промпартії» – перших великих показових судових процесів в радянській державі. Охарактеризувати причини, головні напрямки і наслідки «Великого терору» 1937–1938 рр. Висвітлити трагізм масових репресій проти української інтелігенції, наслідки в армії напередодні Другої світової війни. Пояснити, чому період 30-х рр. має назву «розстріляне відродження».

Основні поняття та терміни

Автокефальна церква – самостійна православна церква в Україні, у якій богослужіння відправлялося українською мовою. Існувала у 1921–1930 рр. Очільник – митрополит В. Липківський.

Асиміляція – добровільний або вимушений процес розчинення (втрати) мови, традицій раніше самостійного народу (етносу) чи якоїсь його частини в середовищі іншого, як правило, численнішого народу. Засіб, який завжди використовують метрополії задля примусового досягнення етнічної однорідності.

ВАПЛІТЕ – Вільна Академія Пролетарської Літератури, літературне об'єднання, яке виникло у Харкові 1926 р. на чолі з М. Хвильовим.

Геноцид – цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими, корисними або релігійними мотивами.

Голодомор 1932–1933 рр. – акт геноциду українського народу, організований керівництвом ВКП(б) та урядом СРСР у 1932–1933 рр. шляхом створення штучного масового голоду.

Експропріація – примусове позбавлення приватної власності без будь-якого відшкодування.

Екстенсивний розвиток – розвиток економіки, який характеризується збільшенням кількості продукції, що випускається, за рахунок збільшення витрат людської праці, сировини та матеріалів.

«Закон про п'ять колосків» – каральний нормативно-правовий акт радянської держави, яким за крадіжку колгоспної власності передбачався розстріл з конфіскацією майна або позбавлення волі строком не менш ніж на 10 років з конфіскацією майна (Закон про охорону соціалістичної власності від 7 серпня 1932 року).

Індустріалізація – це система заходів, спрямованих на прискорений розвиток важкої промисловості та створення великого машинного виробництва в усіх галузях народного господарства з метою технічного переозброєння економіки і зміцнення обороноздатності країни.

Карткова система – система розподілу продуктів, товарів та послуг за картками, що індивідуально видаються державою населенню.

Колективізація – примусова система заходів, спрямована на перетворення одноосібних селянських господарств у великі колективні й радянські господарства (колгоспи і радгоспи).

Командно-адміністративна економіка – це економічна система, у якій центральний уряд ухвалює всі рішення стосовно виробництва та споживання товарів і послуг, на відміну від ринкової економіки, яка керується економічними законами ринку.

Коренізація – це надання народам СРСР можливості розвивати власні культури, мови, готувати національні кадри з метою посилити вплив комуністичної партії в національних районах.

Куркуль – з давнини назва селян, які займалися лихварством (давали кошти в борг під відсотки). Насправді куркуль – це господар який використовує найману працю. За часів радянської влади куркулями називали всіх заможних селян та противників колективізації.

Нова економічна політика (неп) – економічна політика більшовиків в Україні у 1921–1928 рр., що прийшла на зміну політиці «воєнного комунізму» та базувалася на впровадженні елементів ринкової економіки.

Продподаток – натуральний податок з селянських господарств, запроваджений радянською владою у 1921 р. замість продрозкладки.

П'ятирічка – п'ятирічний план розвитку народного господарства СРСР або період, що цим планом охоплювався.

Радянська модернізація – заходи радянського керівництва, які передбачали форсовану індустріалізацію та суцільну колективізацію.

Репресії – каральні заходи, покарання, вжиті державними органами; комплекс заходів з арештів, розстрілів і переселення великих мас людей.

Розкуркулення – політика знищення селян-власників шляхом адміністративного примусу до вступу в колгоспи або засобами оподаткування, а також шляхом депортації.

«Розстріляне відродження» – літературно-мистецька генерація України 1920-1930-х років, репресована сталінським режимом.

Соціалістичні змагання (соцзмагання) – різноманітні заходи підвищення продуктивності праці, засновані не на матеріальній зацікавленості, а на моральній свідомості.

Соціалістичний реалізм (соцреалізм) – напрям у культурі; найбільшого поширення набув у СРСР, де вважався частиною офіційної ідеології. Основні риси: присутність нового героя – революціонера-пролетаря, комуніста, оспівування комуністичних ідеалів. Митці, які не вписувалися у визначені межі соцреалізму, підлягали гонінню, переслідуванню, арештам.

Суцільна колективізація – масова примусова колективізація, що охопила всі селянські господарства.

Терор – це політика придушення, залякування політичних противників жорстокими насильницькими методами.

Тоталітарний режим – це політичний режим, який передбачає встановлення всеосяжного державного контролю над усіма сферами життя суспільства шляхом терору, знищення демократичних свобод, зосередження влади в руках окремої особи, групи, політичної партії.

Трест – об'єднання виробничих підприємств певних галузей промисловості. У трести об'єднувалися шахти, будівельні управління, цукрові заводи та інші підприємства.

Українізація – впровадження української культури, мови та звичаїв у різних сферах життя.

Форсована індустріалізація – індустріалізація шалено швидкими темпами.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. Голод 1921-1922 рр. в Україні: причини, факти, наслідки.
2. Голодомор 1932-1933 рр. – геноцид українського народу.
3. Українське «відродження» 20-х рр.
4. «Розстріляне відродження» 30-х рр.

5. Характерні риси формування тоталітарного режиму в СРСР.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Назвіть причини переходу більшовиків від політики «воєнного комунізму» до нової економічної політики. В чому її сутність? Які економічні та соціальні наслідки непу?
2. Утворення СРСР. Які наслідки це мало для України?
3. Коли і чому більшовицьке керівництво вдалося до політики «коренізації» і в чому її суть?
4. Сутність сталінської політики форсованого соціалістичного будівництва? Які наслідки індустріалізації для України?
5. Якими методами здійснювалася колективізація в Україні? В чому полягали її трагічні, економічні, соціальні та демографічні наслідки для української нації?
6. Які причини голодомору-геноциду в Україні 1932–1933 років?
7. Розкрийте дві протилежні тенденції, притаманні національно-культурним процесам в Україні в умовах так званої «культурної революції».
8. Які наслідки мало встановлення сталінського тоталітарного режиму?

Зразки тестових завдань

1. Рішення про перехід до нової економічної політики було ухвалено в:
 - а) січні 1921 р.;
 - б) березні 1921 р.;
 - в) грудні 1922 р.;
 - г) грудні 1925 р.
2. Виберіть три правильні відповіді.
Який комплекс заходів передбачав НЕП:
 - а) продрозкладку;
 - б) продподаток;
 - в) дозвіл приватної торгівлі;
 - г) націоналізацію промисловості;
 - д) дозвіл дрібного та середнього приватного підприємництва;

е) заборону торгівлі.

3. Декларацію про створення Радянського Союзу було затверджено в:

а) червні 1919 р.;

б) грудні 1922 р.;

в) грудні 1920 р.;

г) січні 1922 р.

4. Оберіть характерні риси нової економічної політики.

а) запровадження продподатку;

б) запровадження продрозкладки;

в) дозвіл оренди та найманої праці;

г) випуск конвертованого червінця;

д) запровадження загальної трудової повинності;

е) продаж у приватну власність дрібних і частини середніх підприємств;

є) заборона вільної торгівлі та перехід до прямого товарообігу.

5. Пограбування селян, вилучення в них коштів, усупільнення господарств, знищення селянства як класу – суть політики:

а) кооперування;

б) індустріалізації;

в) колективізації;

г) соціалізації.

6. В Україні в роки «індустріалізації» першочергово розвивались такі галузі промисловості:

а) енергетика, металургія, харчова промисловість;

б) металургія, важка промисловість, енергетика;

в) харчова, легка, переробна галузі.

7. Оберіть твердження, що позначають завдання індустріалізації:

а) здобуття техніко-економічної незалежності СРСР;

б) перетворення аграрної країни на могутню індустріальну державу;

в) установлення політичного панування радянської бюрократії;

г) усунення дрібних власників, якими було важко керувати;

д) прагнення ліквідувати неписьменність;

- е) зміцнення оборонного потенціалу країни;
- є) підвищення технічної бази сільського господарства.

8. Розташуйте події в хронологічній послідовності:

- а) процес над СВУ;
- б) арешт українських кобзарів і лірників та розправа над ними;
- в) початок голодомору в Україні;
- г) перехід до форсованої індустріалізації.

9. Судовий процес над спеціалістами вугільної промисловості

Донбасу («Шахтинська справа») відбувся:

- а) 1925 р.;
- б) 1927 р.;
- в) 1928 р.;
- г) 1929 р.

10. «Розстріляне відродження» – це:

- а) масове знищення талановитих українських діячів у різних сферах діяльності;
- б) заборона дотримуватись православних традицій;
- в) масове зниження поезії, ліричних творів, поем.

Тема 9. Україна у складі СРСР в 40-х – 90-х рр. XX ст.

Мета: поглибити і закріпити знання здобувачів вищої освіти про основні віхи розвитку України у роки післявоєнної відбудови; з'ясувати необхідність, сутність та наслідки реформ у суспільно-політичній та економічній сферах в періоди хрущовської «відлиги», брежнєвського «застою» та горбачовської «перебудови»; проаналізувати особливості опозиційного руху в Україні в 60 – 80-ті рр. Формувати вміння логічно та послідовно викладати навчальний матеріал.

Час – 2 години.

Основні питання теми:

1. Відбудова народного господарства України у повоєнний час. Голод 1946-1947 рр.
2. Соціально-економічні процеси в Україні в період «хрущовської відлиги» та «брежнєвського застою».
3. Суспільно-політичне і національно-культурне життя України в 60-80-ті рр. XX ст.
4. Дисидентський і правозахисний рух в Україні в 60-80-ті рр.
5. Політика «Перебудови» в Україні. Причини і наслідки.
6. Національно-культурні процеси в період горбачовської «перебудови».

Рекомендована література

1. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
2. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
3. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
4. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.
5. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих

навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.

6. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
7. Кралюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
8. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
9. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до кіборгів. Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Відповідь на перше питання слід розпочати з аналізу суспільно-політичного життя в Україні в 1945–1953 рр. Докладніше варто зупинитись на радянських перетвореннях у Західній Україні. Визначити причини та суть операції «Вісла». Охарактеризувати антирадянський рух опору на Західноукраїнських землях. Розповідаючи про повоєнну відбудову господарства, важливо дати оцінку «Плану Маршала» та відмові СРСР від цього плану. Потрібно охарактеризувати причини голоду 1946–1947 рр. Підсумовуючи результати відбудови народного господарства, доцільно зробити наголос на трудовому ентузіазмі радянських людей, як на впливовий чинник успішної та швидкої післявоєнної відбудови.

У другому питанні необхідно розглянути стан економіки України в кінці 50-х – у першій половині 60-х років, необхідність, мету і зміст реформування промисловості республіки в другій пол. 50-х рр. – до середини 60-х рр., визначити результати та причини незавершеності економічної реформи в промисловості. Проаналізувати зміни в аграрній політиці і їх результати, особливості соціальної політики в УРСР у період Хрущовської «відлиги». З приходом до влади Л. Брежнєва було згорнуто господарські реформи

М. Хрущова. Прийнято рішення про ліквідацію раднаргоспів і відновлення галузевої системи управління промисловістю (через союзні та союзно-республіканські міністерства). На кінець першої половини 1965 р. в СРСР налічувалось 18 загальносоюзних і 13 республіканських міністерств, фактично – галузевих монополій. Розглянути шляхи подальшої перебудови управління, пошуки шляхів піднесення економіки, причини гальмування економічних реформ у промисловості, становище сільського господарства. У 70-х початку 80-х рр. економіка України знаходилась у передкризовому стані.

У третьому питанні передусім необхідно звернути увагу на те, що після смерті Й. Сталіна в березні 1953 р. було взято курс на реформи у суспільно-політичній та економічній сферах. Спричинила їх необхідність: відкорегувати збанкрутілий політичний курс, відмовитися від масових репресій, прагнення хоча б частково лібералізувати громадське і культурне життя, провести амністію засуджених на невеликі строки та реабілітацію невинно засуджених. Політична боротьба в Україні закінчилася значними перестановками у керівництві – як на вищому щаблі, так і на місцях. Відзначити значення XX з'їзду КПРС (лютий 1956 р.) на шляху лібералізації суспільного життя. Суспільно-політичне життя (друга пол. 60-х – середина 80-х років) характеризується утвердженням і зміцненням вольових методів управління, посилення ідеологічного диктату партапарату, деформаціями. Звуження демократії, бюрократичне зусилля, порушення законності, нехтування прав і свобод людини – ці та інші питання неосталінської тенденції ставали дедалі виразнішими. В Україні продовжуються репресії проти інакомислячих. Посилюється русифікація України. В 1977 р. була ухвалена Конституція СРСР, а в кінці 1978 р. – Конституція УРСР. Ці конституції значною мірою дублювали «сталінську» конституцію 1936 р. Декларації навіть розширилися та реальні права народу звузилися і не забезпечувалися.

Під час підготовки до четвертого питання слід зазначити, що відлига 50-х рр. позитивно вплинула на суспільне життя республіки. З 1955 р. в Україні починається рух протесту проти національно-культурної дискримінації, зароджується дисидентський рух. Це був мирний не насильницький рух проти

всевладдя КПРС та за вихід України зі складу СРСР, мирним, конституційним шляхом. Найкраще ключові вимоги дисидентів викладено в роботі І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». Однією з головних організаційних форм руху наприкінці 60-х років стає виготовлення і розповсюдження самвидаву. Дисидентський рух складався з трьох основних течій: правозахисне, релігійне і національно орієнтоване дисидентство. Більш ґрунтовно з'ясувати цілі і завдання правозахисного руху в Україні 70-80-х рр. XX ст.

Розгляд п'ятого питання розпочати з того, що з початку 80-х років криза охопила усі сфери життя в Радянському Союзі. Розладжена економіка не забезпечувала потреб країни, падав рівень життя населення. В радянському суспільстві процвітала корупція, казнокрадство, організована злочинність. Ця критична ситуація змусила Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова у квітні 1985 р. оголосити про зміни економічної, соціальної і зовнішньої політики СРСР, розширення демократії і гласності. Був взятий курс на перебудову. Розглянути етапи перебудови, їх зміст і наслідки для України. Особливу увагу приділити стану економіки в якій розвивались переважно паливні та сировинні галузі, тривав диктат міністерств і відомств.

У шостому питанні звернути увагу на те, що у культурі у 80-90-х рр. зміни відбулися внаслідок відмови від державного регулювання цієї сфери суспільного життя. Позитивними моментами даного процесу стала також відмова від державної ідеології, цензури, набуття справжньої свободи творчості. Але водночас різко скоротилося державне фінансування освіти, науки, установ культури, частково – театрів, музичних колективів, бібліотек. Фактично відбулась втрата державної літератури, образотворчого мистецтва, кіно. Діяв так званий «залишковий принцип» фінансування, що призвело до глибокої кризи культури. Проте, політика «гласності» викликала бурхливий потік публікацій на раніше заборонені теми, читач отримав доступ до літератури, яка роками лежала у «спецховищах». Масова західна культура потоком заповнила СРСР. Тому, необхідно зробити ґрунтовний аналіз цих неоднозначних явищ.

Основні поняття та терміни

Багатопартійність – існування безлічі політичних партій, що теоретично володіють рівними шансами на отримання більшості у парламенті.

Відбудова – процес відновлення зруйнованого війною промислового потенціалу, соціально-культурної сфери, повернення населення до мирного життя.

«Відлига» – це назва періоду перебування М. Хрущова при владі в СРСР (1954–1964), що характеризувався політикою десталінізації, політичною реабілітацією і непослідовністю реформ.

Гласність – політика максимальної відвертості та правди в діяльності державних і громадських організацій, дієва й активна форма участі громадської думки в демократичному вирішенні найважливіших проблем країни.

Девальвація – пониження курсу національної чи міжнародної (регіональної) грошової одиниці щодо валют інших країн або дорогоцінних металів.

Десталінізація – процес ліквідації наслідків сталінізації, що почався після смерті Й. Сталіна.

Дефіцит – перевищення попиту над пропозицією (відсутність певних товарів на ринку). Особливо дефіцит на всі групи товарів був за часів «застою» та «перебудови».

Дефіцит бюджету – перевищення видатків бюджету над доходами.

Дисидентство (політичне) – це опозиційний рух проти панівного державного ладу, протистояння офіційній ідеології та політиці. Середина 1950-1960-х рр. – зародження дисидентського руху в СРСР, зокрема в УРСР.

«Ждановщина» – система заходів радянського керівництва, пов'язаних з ім'ям секретаря ЦК ВКП(б) О. Жданова, що мали на меті відновлення ідеологічного контролю над суспільством.

«Застій» – період правління Л. Брежнєва (1964–1982 рр.), який характеризувався політикою, що заперечувала будь-які спроби оновлення суспільства, консервувала наявний режим, наслідком чого стало наростання кризи радянського ладу.

Консерватизм – прихильність до традиційних цінностей, стабільності, несприйняття радикальних м реформ і перетворень.

Корупція – злочинне використання державними чиновниками та іншими посадовими особами своїх формальних прав з метою особистого збагачення.

Космополітизм – теорія і практика, в основу яких покладено тезу про пріоритетність загальнолюдських цінностей над цінностями окремої нації.

Лібералізація – пом'якшення політичного режиму, вільнодумство.

«Лисенківщина» – політична кампанія з переслідування групи генетиків і тимчасової заборони генетики як науки. Назву кампанія отримала від прізвища радянського академіка Т. Лисенка.

Науково-технічна революція (НТР) – процес якісного перетворення продуктивних сил на основі досягнень науки і техніки.

Неосталінізм – часткова реанімація сталінської командно-адміністративної системи. Новим явищем стало застосування «каральної медицини».

Номенклатура – працівники, призначені чи затверджені вищими органами на будь-які посади.

Операція «Вісла» – примусове виселення українців, що проживали у прикордонних з УРСР районах Холмщини та Лемківщини, на Захід і Північ Польщі в 1947 р.

Перебудова в СРСР – це курс, проголошений М. Горбачовим після приходу в 1985 р. до влади в СРСР, що передбачав реформування економіки (від командно-адміністративної до ринкової), демократизацію суспільства і гласність в управлінні державою, відкритість зовнішньої політики, зближення із Заходом, відмову від силових методів розв'язання міжнародних проблем.

«План Маршалла» – програма економічної допомоги країнам Європи після Другої світової війни, запропонована держсекретарем США Дж. Маршаллом. СРСР відмовився від цієї допомоги.

Плюралізм – політична система, при якій відсутній диктат однієї ідеології, можливість дотримуватися і висловлювати, відстоювати різні політичні погляди.

Політичний плюралізм – свобода діяльності політичних партій, багатопартійність.

Правозахисник – той, хто захищає чиї-небудь громадянські права.

Раднаргоспи – (Ради народного господарства) – територіальні органи управління промисловістю і будівництвом, що були створені у 1957 р. замість галузевих міністерств).

Реабілітація – виправдання, поновлення доброго імені чи репутації несправедливо обвинуваченої, обмовленої або засудженої особи.

Референдум – прийняття того чи іншого політичного рішення безпосередньо народом.

Ринкові відносини – відносини, засновані на свободі господарської діяльності й продажу товарів. Економіка ґрунтується на законах попиту та пропозиції.

«Самвидав» – видавнича продукція (книжки, журнали, газети), що тиражується нелегально із використанням доступних технічних засобів або шляхом переписування.

Суверенітет – верховенство та незалежність влади у внутрішніх та зовнішніх питаннях.

Тіньова економіка – господарська діяльність, яка розвивається поза державним обліком і контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці (несплата податків, приховування доходів, доходи від заборонених видів діяльності тощо).

«Холодна війна» – глобальна геополітична, економічна та ідеологічна конфронтація між СРСР і його союзниками, з одного боку, та США, країнами Західної Європи і їх союзниками – з другого, що тривала з середини 1940-х до початку 1990-х років.

Шістдесятники – це молоде покоління митців шістдесятих років двадцятого століття, сформоване в період тимчасової «відлиги» радянського режиму (1956 року відбувся XX з'їзд КПРС – Комуністичної партії Радянського Союзу, – що засудив культ особи Сталіна й проголосив курс на десталінізацію).

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. Радянізація західноукраїнських земель у повоєнний період. Завдання, методи, результати.
2. Особливості розвитку культури України в період хрущовської «відлиги».
3. Народження опозиційного руху – поява шістдесятників.
4. Сутність брежнєвського неосталінізму. Його наслідки для України.
5. Політичні портрети українських дисидентів.

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Особливості соціальної політики радянського керівництва у період повоєнної відбудови народного господарства України.
2. Причини, масштаби і наслідки голоду 1946–1947 рр. в Україні.
3. Особливості радянізації західних областей України у післявоєнні роки.
4. У чому суть сталінських ідеологічних кампаній кінця 40-х - поч. 50-х рр. XX ст.
5. Що таке космополітизм та які завдання ставило керівництво країни, розпочинаючи кампанію проти «космополітів»?
6. Які наслідки мала «ждановщина» для українського суспільства?
7. Які характерні риси «хрущовської відлиги»? Охарактеризуйте особливості культурного життя цього періоду в Україні.
8. Які характерні риси та особливості розвитку економіки України хрущовського та брежнєвського періоду?
9. Як риси «соціалістичного реалізму» позначились на творчості найбільш відомих діячів української культури?
10. Які основні ідеї статті І. Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація»?
11. Охарактеризуйте основні напрямки державної політики в сфері освіти в 60-х - 80-х рр. XX ст.
12. Розвиток української науки в 60-х–80-х рр. XX ст. Найвагоміші досягнення.
13. Стан розвитку літератури та мистецтва в 60-х–80-х рр. XX ст.? Особливості літературної творчості українських поетів «шістдесятників».

Зразки тестових завдань

1. Що було однією з особливостей післявоєнної відбудови України (1945–початок 1950-х рр.)?

- а) широкомасштабне залучення висококваліфікованих європейських спеціалістів;
- б) першочергова відбудова галузей важкої промисловості, транспорту, енергетики;
- в) спрямування основних капіталовкладень у сільське господарство, соціальну сферу;
- г) використання західної фінансової та технічної допомоги за «планом Маршалла».

2. Операція «Вісла» — це:

- а) переселення українського населення з його етнічних територій, що увійшли до складу Польщі та УРСР, здійснене на підставі договору 1945 р.;
- б) воєнна операція Армії Крайової проти загонів УПА на завершальному етапі Другої світової війни;
- в) примусове виселення українського населення з його етнічних земель на сході Польщі до її західних воєводств, здійснене польським урядом у 1947 р.;
- г) спільна польсько-радянська військова операція на території Західної України проти загонів УПА та місцевого населення, яке їх підтримувало.

3. Децентралізація управління промисловістю в другій половині 1950-х років відбулася внаслідок:

- а) упровадження системи рад народного господарства (раднаргоспів);
- б) ліквідації союзних та утворення республіканських галузевих міністерств;
- в) створення вільних економічних зон на базі республіканських підприємств;
- г) ліквідації директивного планування й упровадження госпрозрахунку на підприємствах.

4. Вкажіть три явища, що характеризували політику М.Хрущова.

- а) десталінізація;
- б) припинення «холодної війни» із Заходом;
- в) Карибська криза;

- г) лідерство у космічній галузі;
- д) введення радянських військ до Афганістану;
- е) придушення «Празької весни» в Чехословаччині.

5. Визначте, хто з названих митців належить до покоління «шістдесятників»:

- а) Л. Костенко;
- б) І. Драч;
- в) М. Руденко;
- г) Б. Олійник;
- д) В. Стус;
- е) О. Мешко.

6. Яка територія увійшла до складу УРСР в 1954 р.?

- а) Північна Буковина;
- б) Закарпаття;
- в) Крим;
- г) Західна Волинь.

7. Позначте твердження, яке розкриває зміст реформ М. Хрущова у другій половині 1950-х рр.:

- а) було ліквідовано ради народного господарства, а всі підприємства підпорядковано загальносоюзним міністерствам за галузевим принципом;
- б) створювалися спеціальні фонди для матеріального заохочення робітників і службовців залежно від результатів їхньої праці;
- в) ліквідовувалися галузеві міністерства й упроваджувалася система рад народного господарства (раднаргоспів);
- г) розширювалася господарська самостійність підприємств, вводився госпрозрахунок.

8. Позначте чотири твердження, що характеризують особливості економічного розвитку УРСР в 1965-1985 рр.

- а) деформована структура розміщення продуктивних сил, яка склалася ще в довоєнні п'ятирічки; у 1960-1980-ті рр. на території республіки продовжували переважати вугільна промисловість, чорна металургія, важке й електротехнічне машинобудування;

- б) катастрофічна екологічна ситуація; перекося в розміщенні продуктивних сил стали причиною різкого зростання техногенного навантаження на природу, що у 6-7 разів перевищувало загальносоюзний рівень;
- в) за темпами збільшення валової продукції сільського господарства за період з 1965 по 1985 рр. Україна займала провідне місце в СРСР;
- г) економіка УРСР розвивалася інтенсивним шляхом; першочерговими завданнями в цей час вважалися: впровадження новітніх технологій в усі галузі виробництва, зниження матеріальних та енергетичних ресурсів у процесі виробництва, підвищення якості продукції та її конкурентоздатності;
- д) збільшення чисельності робітників та інженерно-технічних працівників у промисловості УРСР спричинило зростання темпів випуску промислової продукції;
- е) значна зношеність основних виробничих фондів; рівень їхньої спрацьованості в промисловості республіки зріс від 28% у 1961 р. до 43% у 1985 р.;
- є) хронічне відставання за принциповими економічними показниками; за період від 1960 до 1985 рр. Україна за темпами зростання загального обсягу продукції промисловості займала 13-е місце в СРСР;

9. Українська Гельсінська спілка – це:

- а) українська політична партія, яка виступала за надання Україні автономії у складі СРСР;
- б) легальна загальнонаціональна організація, яка мала на меті обстоювати право нації на самовизначення в СРСР та висувала ідею здобуття Україною суверенітету;
- в) українська спортивна організація;
- г) промисловий концерн, створений під час здійснення косигінської реформи.

10. У чому полягала мета курсу на «перебудову»?

- а) у наданні незалежності республікам Радянського Союзу;
- б) в удосконаленні всіх сфер життя радянського суспільства;
- в) в установленні культу особи лідера КПРС М. Горбачова;
- г) у ліквідації КПРС і формуванні багатопартійної системи.

Тема 10. Україна в умовах будівництва суверенної держави (90-і рр. XX ст. – початок XXI ст.). Героїзм українського народу в боротьбі проти агресора

Мета: з'ясувати особливості становлення державності, розбудови владних структур та суспільно-економічних реформ в незалежній Україні; з'ясувати особливості Помаранчевої революції та Революції Гідності; проаналізувати витоки та причини російсько-української війни, що почалася у 2014 р.

Час – 4 години.

Основні питання теми:

1. Проголошення незалежності України. Розгортання державотворчих процесів, розбудова владних структур.
2. Економічний та суспільно-політичний розвиток України в роки незалежності.
3. Проблеми європейської інтеграції.
4. Помаранчева революція 2004 року.
5. Революція Гідності 2013–2014 років.
6. Російсько-українська війна 2014–... років.
7. Широкомасштабне вторгнення, злочини російських військ в Україні у 2022 р.
8. Консолідація української нації в боротьбі проти російської агресії.

Рекомендована література

1. Анексія Криму та її наслідки для кримських ЗМІ та журналістів (Аналітичний звіт). URL: https://issuu.com/eedc_warsaw/docs/krym.ua/3?
2. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2018. 720 с.
3. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
4. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
5. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.

6. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
7. Каплун Н. М., Купчишина В. Ч., Макогончук Н. В., Морозов С. М., Шумовецька С. П. Історія української культури : навчальний посібник. Хмельницький : Вид-во НАДПСУ, 2011. 356 с.
8. Крालюк П. Історія України «без брому». Розвиток державності на українських землях. Харків : Фоліо, 2020. 424 с.
9. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 1 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 802 с.
10. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності. Харків, 216. 496 с.
11. Повномасштабне вторгнення Росії в Україну: історичний контекст// Український інститут національної пам'яті. (Офіційний сайт). URL: <https://www.uinp.gov.ua/aktualni-temy/povnomasshtabne-vtorgnennya-rosiyi-v-ukrayinu-istorychnyy-kontekst>
12. Поле битви – Україна. Від «володарів степу» до кіборгів. Воєнна історія України від давнини до сьогодення / упоряд. К. Галушко. Харків, 2016. 352 с.

Методичні рекомендації щодо підготовки до семінару

Розглядаючи перше питання слід досконало вивчити зміст Декларації про державний суверенітет України, як основи послідовного утвердження її незалежності, а також Акт про незалежність; з'ясувати, що в результаті прийняття цих документів, та проведення референдуму 1 грудня 1999 року народилася незалежна українська держава. Вивчити кроки розбудови владних структур, формування у трьох владних структур України, етапи становлення багатопартійної системи в Україні.

У другому питанні проаналізувати економічний стан України на початку

90-х років. Визначити основні причини кризи, процеси, що відбувалися в економіці, завдання, що стояли перед державою, спроби уряду і Верховної Ради сприяти своєю діяльністю подоланню цієї ситуації. Реалізувати головні завдання – зупинити інфляцію та кризове падіння і сприяти переходу від командно-адміністративної до ринкової економіки. Слід розкрити особливості конституційного процесу в Україні, значення прийняття Конституції України 28 червня 1996 року для утвердження української державності, стисло охарактеризувати її основні положення.

Підготовку до третього питання слід розпочати з того, що правовою основою відносин між Україною та Європейським Союзом стала Угода про партнерство та співробітництво від 14 червня 1994. Ця угода започаткувала співробітництво широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань. Крім того, укладено низку галузевих угод та документів міжнародно-правового характеру, згідно з якими здійснюється співробітництво між Україною та ЄС. Угоду між Україною та Європейським Союзом про асоціацію було підписано 21 березня 2014 року – політичну частину та 27 червня 2014 року – економічну частину. Слід зазначити, що однією з причин Революції Гідності стало небажання попереднього керівництва держави підписати цю угоду.

Під час підготовки до обговорення четвертого питання необхідно звернути увагу на такі ключові аспекти: президентські вибори 2004 р. та їх специфіка; результати другого туру та реакція на них суспільства; «Помаранчева революція»; результати переголосування другого туру; перемога «Помаранчевої революції». Подумайте, які уроки ми маємо винести з наслідків «Помаранчевої революції»? Чи виправдала вона сподівання населення?

Готуючись до п'ятого питання необхідно звернути увагу на такі ключові аспекти: основні події політичного життя України у 2004–2014 рр.; економічний розвиток України у 2005–2010 рр.; Україна на міжнародній арені у 2004–2010 рр.; підготовка угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та її зрив; Євромайдан: підготовка Євромайдану та силовий розгін (30 листопада 2013 р.); «Революція Гідності», її рушійні сили та основні етапи

протистояння; події 19 січня – 20 лютого 2014 р.; «небесна сотня»; повалення режиму Януковича; реакція світового співтовариства; результати «Революції Гідності» та її уроки. Проаналізуйте геополітичні наслідки «Революції Гідності» для України.

Для обговорення шостого питання необхідно проаналізувати такі важливі моменти: анексія Росією Криму; початок військового конфлікту на українській території у квітні 2014 р.; «гібридна війна»; оголошення Україною проведення антитерористичної операції; референдуми на території окупованих районів Донбасу, їх результати; одностороннє припинення вогню (20–30 червня 2014 р.); український контрнаступ (1 липня – серпень 2014 р.); Мінські угоди та реакція європейської спільноти; російський наступ (13 січня – лютий 2015 р.); позиційні бої (18 лютого 2015 року до 24 лютого 2022 року); спроби мирного врегулювання та роль санкцій для Російської Федерації; наслідки першого етапу війни для України; роль світових лідерів у справі врегулювання російсько-української війни.

Під час підготовки до сьомого питання необхідно: проаналізувати передумови повномасштабного вторгнення РФ в Україну у лютому 2022 р. (історичні, економічні, політичні та ін.); усвідомити, що агресія РФ проти України це спроба відновлення неоСРСР; дослідити прояви підготовка РФ до вторгнення – Визнання Росією ДНР та ЛНР незалежними державами. Порівняти сили сторін напередодні вторгнення РФ. Проаналізувати зміни у планах В.Путіна у війні в Україні – «від Взяти Київ за 3 доби» до ППО під Москвою. Дати загальну характеристику ходу воєнних дій. Підкреслити роль тероборони. Битва за Київ. Битва за Чернігів. Події на Сумщині. Битва за Донбас. Події на Півдні України. Події на Харківщині. Акцентувати увагу на Міжнародній реакції та підтримці України. Гуманітарні проблеми війни. Санкційна політика світу як спроба зупинити РФ. Рамштайн. Дезінформація під час російсько-української війни. Поняття «рашизм». Воєнні злочини Росії.

Під час підготовки до обговорення восьмого питання необхідно акцентувати увагу на масштабній, всеохоплюючій консолідації українців з початком повномасштабного вторгнення, силу духу, патріотизм, стійкість

всього українського народу та Збройних сил України (ЗСУ), Національної гвардії, територіальної оборони, громадянського суспільства та влади в обороні країни. Особливу увагу звернути на приклади мужності, героїзму, відваги, самопожертви військових та цивільних у період відкритої агресії РФ проти України.

Основні поняття та терміни

Анексія – насильницьке приєднання державою всієї або частини території іншої держави в односторонньому порядку. За міжнародним правом анексія – один з видів агресії, що спричиняє міжнародно-правову відповідальність

Антитерористична операція – комплекс скоординованих спеціальних заходів, спрямованих на попередження, запобігання та припинення злочинних діянь, здійснюваних з терористичною метою, звільнення заручників, знешкодження терористів, мінімізацію наслідків терористичного акту чи іншого злочину, здійснюваного з терористичною метою.

АТО (антитерористична операція на Донбасі) – комплекс військових та спеціальних організаційно-правових заходів українських силових структур, спрямований на протидію діяльності незаконних російських та проросійських збройних формувань у війні на сході України. 12 квітня 2014 р. Радою національної безпеки і оборони України було ухвалене рішення про початок операції. Сама операція тривала з 14 квітня 2014 року до 30 квітня 2018. Після АТО на сході України була введена операція Об'єднаних сил (ООС).

Безвізовий режим – статус, що дозволяє громадянам України вільно перетинати міждержавні кордони країн Європейського Союзу без попереднього звернення до посольства для отримання дозволу, починаючи з 11 червня 2017 року.

БПЛА – безпілотний літальний апарат призначений для виконання польоту без пілота на борту, керування польотом якого і контроль за яким здійснюються відповідною програмою або за допомогою спеціальної станції керування, що знаходиться поза повітряним судном.

Волонтерський рух – добровільна безкорисна суспільно корисна

діяльність. Може здійснюватись і окремими людьми, і організаціями. Сучасний волонтерський рух в Україні сформувався стихійно з початком російської агресії в Україну. Спрямований на забезпечення ресурсами українських військових, вимушених переселенців, надання допомоги соціально вразливим групам населення, сприяння в ліквідації наслідків бомбардувань та надзвичайних ситуацій.

Громадянське суспільство – такий соціальний простір, де люди взаємопов’язані і взаємодіють між собою як незалежні одне від одного та від держави індивіди (які можуть об’єднуватися, оскільки окремому індивідові важко самотійно відстоювати свої права і законні інтереси) і який має забезпечити в різних суспільних сферах умови для самореалізації окремих людей та колективів

Євромайдан – національно-патріотичні протестні акції в Україні, передусім, проти корупції, свавілля правоохоронних органів і сил спецпризначення, а також на підтримку європейського вектора зовнішньої політики України.

«Кіборг» – (Кіборг – той що не відчуває страху, зайвих емоцій, а просто до кінця виконує те, що потрібно). «Кіборгами» назвали солдатів 93-ї окремої механізованої бригади у складі 6-го армійського корпусу Збройних сил та бійців Добровольчого корпусу, створеного на основі «Правого сектора», які утримували Донецький аеропорт (26 травня 2014 – 22 січня 2015) під час війни на сході України.

Конституційний Договір – політико-правова угода між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України. Цей документ укладено 8 червня 1995 р. у м. Києві і підписано Головою Верховної Ради України О. Морозом та Президентом України Л. Кучмою.

Люстрація – процес очищення влади від конкретних осіб причетних до злочинів проти народу, заборона діячам високого рангу, які скомпрометували себе, впродовж певного часу, працювати на державній службі.

Мажоритарна виборча система – виборча система, за якою враховуються голоси виборців, подані за кандидата, який одержав більшість голосів у конкретних виборчих округах.

Мажоритарно-пропорційна виборча система – це виборча система, за якою половина депутатів обиралася одномандатними виборчими округами, інша половина – за списками кандидатів у депутати від політичних партій на основі пропорційного представництва.

Небесна сотня – прийнята в Україні збірна назва загиблих протестувальників, які брали участь в акціях Євромайдану (Революції Гідності) у грудні 2013 р. – лютому 2014 р.

Повномасштабне вторгнення – це відкрита війна Росії проти України, також Російська збройна агресія проти України викликана прямим й опосередкованим застосуванням збройної сили Російською Федерацією проти суверенітету і територіальної цілісності України 24 лютого 2022 р.

Помаранчева революція – кампанія протестів в Україні, організована і проведена прихильниками В. Ющенка, основного кандидата від опозиції на президентських виборах у листопаді-грудні 2004 року, після оголошення Центральною виборчою комісією попередніх результатів, згідно з якими нібито переміг його суперник – В. Янукович.

Президент – Голова держави в країнах з республіканською або змішаною формою правління. Президенти України: Леонід Кравчук (1991–1994), Леонід Кучма (1994–2005), Віктор Ющенко (2005–2010), Віктор Янукович (2010–2014), Петро Порошенко (2014–2019), Володимир Зеленський (2019–дотепер)

Революція Гідності – політичні та суспільні зміни в Україні з 21 листопада 2013 року до лютого 2014 року, викликані спротивом проти відходу політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на європейську інтеграцію та подальшою протидією цьому курсу.

Референдум – спосіб прийняття законів або важливих рішень загальнодержавного чи місцевого значення шляхом голосування населення.

Російсько-українська війна – російська збройна агресія проти України (з 2014 р. – до сьогодні).

Сепаратизм – політика і практика відокремлення, відділення частини території держави з метою створення іншої суверенної держави, дезінтеграції країни, переходу до складу іншої держави чи набуття статусу дуже широкої автономії.

Тимчасово окупована територія – частина території України, яка контролюється Російською Федерацією внаслідок анексії Криму, а також війни на сході України.

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ:

1. «Помаранчева революція» в Україні: причини і наслідки.
2. Проблеми європейської інтеграції України.
3. Україна та ЄС. Україна та НАТО.
4. «Революція гідності»: причини та наслідки.
5. Повномасштабне вторгнення ворога в Україну: героїзм українців у протистоянні ворогу

Завдання і запитання для самоперевірки:

1. Чим були викликані суспільно-політичні рухи та формування багатопартійності в Україні в умовах становлення державної незалежності?
2. Визначте роль, значення «Декларації про державний суверенітет України» та «Акту про незалежність України» в історії української державної ідеї.
3. Проблеми початкового етапу державотворення;
4. Конституційний процес в Україні. Прийняття Конституції незалежної України.
5. У чому суть протистояння серед представників демократичних сил після помаранчевої революції?
6. Надайте політичну оцінку «помаранчевій» революції в Україні.
7. Проаналізуйте розвиток українського суспільства у 2004-2014 роках.
8. Окресліть основні події політичного життя України у 2004–2014 рр.;
8. Революція Гідності в Україні: причини і результати.
9. Що таке «гібридна війна» та її специфіка.

10. Мінські угоди та реакція європейської спільноти.

11. Роль світового співтовариства у підтримці України в боротьбі проти агресора.

Зразки тестових завдань

1. Акт проголошення незалежності України був ухвалений:

а) 27 березня 1985 р.;

б) 19 серпня 1991 р.;

в) 24 серпня 1991 р.;

г) 1 грудня 1991 р.

2. Народний рух України був створений у:

а) вересні 1989 р.;

б) квітні 1990 р.;

в) липні 1990 р.;

г) грудні 1991 р.

3. Розташуйте події у хронологічній послідовності:

а) обрання Президентом України Л. Кравчука;

б) прийняття Верховною Радою УРСР Закону про мову;

в) серпневий путч ДКНС;

г) аварія на Чорнобильській АЕС.

4. Конституція України була прийнята у:

а) травні 1995 р.;

б) червні 1996 р.;

в) березні 1998 р.;

г) липні 1999 р.

5. Протести проти фальсифікацій під час президентських виборів, які отримали назву «Помаранчевої революції», відбулися у:

а) грудні 1991 р.;

б) червні-липні 1994 р.;

в) листопаді 1999 р.;

г) жовтні-грудні 2004 р.

6. Позначте 5 подій, які відбулися в Україні під час «Помаранчевої революції» в

листопаді-грудні 2004 р.

- а) Верховна Рада України на позачерговому засіданні визнала результат голосування у другому турі виборів президента таким, що не відповідає волевиявленню народу, Верховна Рада проголосувала за недовіру ЦВК;
- б) підписання Універсалу національної єдності;
проведення з'їзду депутатів усіх рівнів південних і східних областей у Сєвєродонецьку (Луганська область);
- в) проведення чергових парламентських виборів;
- г) парламент 402 голосами "за" проголосував за "великий пакет", який передбачав зміни в Конституції України (зміни у виборчому процесі, проведення політичної реформи);
- д) підписання угоди про створення антикризової коаліції у Верховній Раді України;
- е) Верховний Суд України після розгляду скарги опозиції щодо неправомірності постанови ЦВК про встановлення результатів другого туру президентських виборів 2004 р. визнав їх недійсними;
- є) сформований опозицією для керівництва акцією непокори Комітет національного порятунку видав декрети щодо створення комендатури, національної гвардії, структур правоохоронної діяльності;
- ж) антикризовою коаліцією був сформований коаліційний уряд.

7. Події «Революції гідності» стали каталізатором:

- а) підписання Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС);
- б) входження України до Світової організації торгівлі (СОТ);
- в) створення Співдружності Незалежних Держав (СНД);
- г) обрання України членом Ради Європи (РЄ).

8. Поява та поширення в сучасному українському суспільстві поняття «кіборги» зумовлено:

- а) протистоянням російській агресії в Криму;
- б) бойовими діями на Дебальцевському плацдармі;
- в) обороною на Маріупольському напрямку;
- г) захистом Донецького аеропорту.

9. Оберіть дату початку повномасштабного вторгнення на територію України

- а) 8 березня 2022;
- б) 24 лютого 2022;
- в) 24 січня 2022;
- г) 10 грудня 2021.

10. Які країни підтримали російську агресію?

- а) Південна Корея, Індія, Швейцарія;
- б) Білорусь, Еритрея, Сирія;
- в) США, Австралія, Великобританія;
- г) Гана, Бразилія, Синегал.

11. Які населені пункти є звільненими станом на січень 2023 року

- а) Мелітополь, Бердянськ, Енергодар;
- б) Сєвєродонецьк, Лисичанськ, Рубіжне;
- в) Волноваха, Маріуполь, Попасна;
- г) Буча, Ізюм, Прип'ять.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Орієнтовна тематика індивідуальних завдань

Індивідуальні завдання можуть виконуватись здобувачами як під час підготовки до семінарських занять, так і під час самостійної роботи. Формами виконання індивідуальних завдань є: написання рефератів, есе, аналітичного огляду, аналізу проблемних ситуацій, підготовка виступів за результатами власних досліджень.

1. Розселення слов'ян. Дискусії навколо питання про походження слов'ян.
2. Ранні форми культури на українських землях.
3. Міфологія східних слов'ян.
4. Критика «норманської теорії» походження Київської Русі.
5. Кревська унія 1385 року та її вплив на політичну ситуацію в Україні.
7. Посилення релігійно-національного гніту. Брестська унія 1596 року й боротьба проти неї.
8. Розвиток літописання в Україні XII – XVIII століттях.
9. Формування української державності в ході Визвольної війни середини XVII ст. (економіка, соціальні відносини, адміністративна влада, воєнна організація).
10. Острозька та Києво-Могилянська колегії. Їх роль у відродженні української культури.
11. Діяльність філософа і письменника Г. Сковороди.
12. Антикріпосницька боротьба в Україні на початку XIX ст. Устим Кармелюк.
13. Провідні школи живопису в Україні в XVIII ст.
14. Земська реформа в Україні. Роль земств у протипожежній діяльності.
15. Розвиток капіталістичної промисловості в Україні у другій половині XIX ст.
16. Діяльність культурно-освітнього товариства «Просвіта» в Україні.
17. Соціально-економічний розвиток українських земель у складі Австро-Угорщини.
18. Національне відродження в Галичині на початку XIX ст. «Руська трійця».

19. Громадські наукові організації в Україні. Діяльність наукового товариства імені Т.Г. Шевченка.
20. Брестський мир і Україна. Аналіз діяльності Центральної Ради.
21. Боротьба проти іноземної воєнної інтервенції в Україні (1918 р.).
22. Наукова й політична діяльність М.С. Грушевського.
23. Проголошення незалежної Карпатської України. Окупація Закарпаття Угорщиною в 1939 році.
24. Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни. Його особливості.
25. Корсунь-Шевченківська битва. Визволення Правобережної України.
26. Львівсько-Сандомирська та Ужгородська наступальні операції. Визволення території України.
27. Опозиційний правозахисний рух в Україні
28. Серпневий «путч» 1991 року: його спрямованість і наслідки для України.
29. Загострення екологічних проблем в Україні у 70–80 роки. Чорнобильська катастрофа.
30. Міжнародна діяльність суверенної України.
31. Розгортання дипломатичної боротьби України в період російсько-української війни
32. Повсякдення в умовах війни: індивідуальний досвід, стратегії виживання та протистояння агресорам.
33. Незламність українців, героїзм ЗСУ в протистоянні агресору.

Перелік теоретичних питань для підготовки до екзамену:

1. Періодизація найдавнішої історії. Характеристика періодів.
2. Походження та розселення слов'ян на території сучасної України. Їх господарство та побут.
3. Проаналізувати процес утворення держави Русь. Політику перших князів.
4. Офіційне запровадження християнства у Давньоруській державі. Його значення.

5. Довести, що за князювання Володимира Великого та Ярослава Мудрого Русь досягла апогею у своєму розвитку.
6. Причини та наслідки політичної роздробленості Давньоруської держави.
7. Довести, що Галицько-Волинська держава стала правонаступницею традицій Русі. Князювання Данила Галицького.
8. Порівняти становище українських земель у складі Литви та Польщі (XIV-XVI ст.)
9. Люблінська унія та її наслідки для українського народу.
10. Проаналізувати причини виникнення українського козацтва та розкрити його вплив на долю українського народу.
11. Довести, що Запорозька Січ за своїм суспільно-політичним устроєм – козацька республіка.
12. Дати характеристику заняттям, побуту та звичаям українських козаків.
13. Проаналізувати причини, характер, рушійні сили визвольної війни українського народу середини XVII ст. проти польської шляхти.
14. Початок визвольної війни 1648-1657 рр. Значення перших битв.
15. Формування української національної держави Б. Хмельницького, проаналізувати її адміністративно-політичний устрій.
16. Дослідити причини укладання та наслідки Переяславської угоди 1654 р. Березневі статті.
17. Розкрити історичне значення національно-визвольної війни українського народу під проводом Б. Хмельницького.
18. Дати загальну характеристику епохи «Великої Руїни» на українських землях.
19. Охарактеризувати становище українських земель кінця XVII – початку XVIII ст. Гетьманування І. Мазепи.
20. Конституція П. Орлика, її характеристика та значення.
21. Проаналізувати причини та наслідки остаточного скасування гетьманства в Україні та зруйнування Запорозької січі у другій половині XVIII ст.

22. Особливості розвитку української культури XVII – XVIII ст., духовне життя, освітні традиції, книгодрукування, мистецтво.
23. Дати характеристику становища українських земель кінця XVIII – початку XIX ст.
24. Кирило-Мефодіївське братство та його вплив на розвиток українського національного руху.
25. Причини та наслідки скасування кріпосного права у Наддніпрянській Україні.
26. Імперські реформи 60-70-х років XIX ст. Розкрити їх вплив на долю українських земель.
27. Проаналізувати особливості економічного та суспільно-політичного розвитку України в другій половині XIX ст.
28. Національна політика російського царизму щодо України у другій половині XIX ст.
29. Українське культурне відродження XIX ст.
30. Україна в роки Першої світової війни. Проаналізувати плани воюючих сторін щодо українських земель.
31. Початок української революції. Причини утворення Центральної Ради.
32. Дати загальну характеристику діяльності Центральної Ради.
33. Вказати на причини проголошення та значення III Універсалу Центральної Ради.
34. Проаналізувати причини війни радянської росії з УНР. Проголошення IV Універсалу Центральної Ради, його значення.
35. Проаналізувати досягнення та причини невдач Центральної Ради. Її значення.
36. Українська держава за гетьмана П. Скоропадського. Загальна характеристика.
37. Відродження Української народної Республіки – Директорія.
38. Розкрити суть більшовицької політики «воєнного комунізму» та її наслідки.

39. Розкрити суть та проаналізувати причини впровадження «нової економічної політики» в Україні.
40. Голод 1921-1922 років в Україні. Причини і наслідки.
41. Проаналізувати стан культури в Україні в 20-ті роки XX ст.
42. Сталінська індустріалізація в Україні. Причини і наслідки.
43. Запровадження колгоспного ладу в Україні. Проаналізувати завдання, методи, результати.
44. Голодомор 1932-1933 рр. Проаналізувати причини і наслідки.
45. Стан культури в Україні в 30-ті роки XX ст.
46. Радянсько-німецькі договори 1939 р. Проаналізувати плани двох тоталітарних режимів.
47. Початок Другої світової війни. Возз'єднання українських земель, його історичне значення.
48. Окупація України військами фашистської Німеччини. Окупаційний режим.
49. Рух Опору в Україні в роки Другої світової війни. Проаналізувати його особливості.
50. Звільнення України від німецької окупації в роки Другої світової війни.
51. Проаналізувати наслідки Другої світової війни для України.
52. Проаналізувати особливості відбудови народного господарства України після Другої світової війни
53. Розкрити суть політики десталізації.
54. Проаналізувати стан економіки України в другій половині 50-х – початку 60-х років XX ст.
55. Розкрити вплив «відлиги» на політичне та культурне життя в Україні.
56. Стан економіки України в другій половині 60-х – початку 80-х років XX ст.
57. Дати оцінку ситуації у соціальній сфері в Україні у 60-ті – першій половині 80-х років XX ст.
58. Розкрити причини зародження дисидентського руху в Україні та визначити основні риси дисидентства.

59. Проаналізувати особливості опозиційного руху в 70-ті роки ХХ ст.
60. Політика «перебудови» у другій половині 80-х років. Її особливості.
61. Проаналізувати наслідки та значення політики «перебудови».
62. Вказати причини зростання політичної активності суспільства в кінці 80-х років ХХ ст. та початок формування багатопартійності в Україні.
63. Аварія на Чорнобильській атомній станції, її наслідки.
64. Дати оцінку та розкрити суть «Декларації про державний суверенітет України» (липень 1990 р.).
65. Проаналізувати причини розпаду Радянського Союзу та наслідки.
66. Проголошення незалежності України. Доведіть історичну обумовленість та закономірність.
67. Проаналізувати особливості державотворчих процесів в Україні в перші роки незалежності.
68. Визначити економічні завдання незалежної України та вказати на шляхи їх вирішення.
69. Прийняття Конституції незалежної України. Значення.
70. Становище у соціальній сфері в роки незалежності.
71. Дати характеристику особливостям зовнішньої політики України в період повномасштабного вторгнення.
72. Розвиток культури України в роки незалежності.
73. Вибори до Верховної Ради України 21 липня 2019 року. Проаналізувати виборчу систему та результати виборів.
74. Євроінтеграційні процеси в Україні. Революція Гідності.
75. Початок війни РФ проти України: анексія Криму, збройна агресія на сході України.
76. Антитерористична операція / Операція об'єднаних сил (АТО/ООС).
77. Широкомасштабне вторгнення, злочини російських військ в Україні у 2022 р., як акт геноциду української нації.
78. Консолідація української політичної нації в боротьбі проти російській агресії. Героїзм і мужність ЗСУ у відстоюванні територіальної цілісності та незалежності України.

РЕКОМЕНДОВАНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Підручники та навчальні посібники

1. Богуцький Ю.П., Андрущенко В.П. та ін. Українська культура у європейському контексті. Київ: Знання, 2007. 679 с.
2. Бойко О. Історія України. Київ: Академія, 2002. 656 с.
3. Бойко О. Новітня історія України. 2014-2019 роки . Київ: Академія, 2020. 160 с.
4. Борисова О., Климов А. Історія української державності. Підручник. У 2-х томах. Том 1. Київ: Кондор, 2018. 344 с.
5. Борисова О., Климов А. Історія української державності. Підручник. У 2-х томах. Том 2. Київ: Кондор, 2018. 464 с.
6. Гарін В., Кігіцар І., Кондратенко О. Історія України. Київ: Центр навчальної літератури, 2017. 240 с.
7. Історія України. навчально-методичний посібник для семінарських занять. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2014. 68 с.
8. Історія України: підручник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів / О. Бут, М. Бушин, Вовк. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644 с.
9. Історія України: навч. посібн. для слухачів вищих навчальних закладів МВС України заочної та дистанційної форм навчання / Н. Карпунова, А. Резніков, Л.Тарасенко. Одеса, 2014. 282 с.
10. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / О.Ю. Павлова. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 343 с.
11. Історія української культури: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І.Я. Хома. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012. 356 с.
12. Лановик Б. Історія України: навч. посіб. 2-ге вид. перероб. Київ: Знання-Прес, 2006. 598 с.
13. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 1 / Відп. ред. В. Смолій;

Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 802 с.

14. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. У 2-х кн. Кн. 2 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2022. 803с.
15. ПЕРЕЛОМ: Війна Росії проти України у часових пластах і просторах минувшини. Діалоги з істориками. Кн. 3 / Відп. ред. В. Смолій; Упоряд.: Г. Боряк, О. Ясь, С. Блащук. НАН України. Інститут історії України. Київ: Інститут історії України, 2023. 844 с.

Допоміжна література

1. Гриценко Т. Культурологія. Навчальний посібник Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 392 с.
2. Забужко О.С. Філософія української ідеї та європейський контекст. Франківський період. Київ, 2006.
3. Історія української культури у 5 т. Київ:Наукова думка, 2003.
4. Історія України: Навчально-методичний посібник для семінарських занять / В. Литвин, А. Слюсаренко, В. Колесник та ін. Київ: Знання-Прес, 2006. 460 с.
5. Кононенко П.П. Українська освіта у світовому часопросторі. Київ: Товариство «Знання» України, 2008. 591 с.
6. Корабльова В.М. Покоління в полі культури: множинність репрезентацій. Харків: ХНУ імені В.Н.Каразіна, 2009. 180 с.
7. Павленко С.О. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ, 2005.
8. Лободаєв В., Сосса Р., Кучерук О., Грицеляк В., Лоза Ю. Українська революція 1917-1921. Директорія Української Народної Республіки. Історична карта. Київ: Академія, 2021.
9. Руденко Ю.Д. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність: навч. посібник. Київ: МАУП, 2007. 384 с.
10. Українське мистецтво та архітектура кінця ХІХ – початку ХХ ст. Київ:

Наукова думка, 2000. 236 с.

11. Українське мистецтво у полікультурному просторі: навч. посіб. за ред. О.П.Рудницької. Київ: ЕксОб, 2000. 207 с.
12. Хижняк З.І., Маньківський. Історія Києво-Могилянської академії. Київ, 2003.
13. Цвілюк С.А. Українізація України: Тернистий шлях національно-культурного відродження за доби сталінізму. Одеса: Маяк, 2004.
14. Цвілюк С.А. Трагедія нескореної нації: Політичний і національний терор України в період сталінського тоталітаризму. Видання друге, доповнене. Одеса: Астропринт, 2008.
15. Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. У 3-х т. Львів, 1990.

Інформаційні ресурси

1. Велика Українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua>
2. В. Вернадський і національне питання.
URL: <http://izbornyk.org.ua/rizne/gyrych.htm>
3. Грицак Я. Формування модерної української нації XIX-XX ст.
URL: http://history.franko.lviv.ua/gryc_content.htm
4. Залізник Л. Від склавинів до української нації.
URL: <http://militaryhistory.narod.ru/perspektyva.html>
5. «Ізборник». Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації
URL: <http://litopys.org.ua/>
6. Історія української культури. Том 1-5. Київ, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/>
7. Нариси з історії культури до початку XVIII століття / Під редакцією А. Ясіновського. Львів, 2001. URL: <http://litopys.org.ua/>
8. Павленко С.О. Іван Мазепа як будівничий української культури. Київ, 2005. <http://foltranslit.appspot.com/files/pavlenko1.pdf>
9. Шевченко І. Україна між Сходом і Заходом. Історія української культури. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Shevchenko_Ihor/Ukraine_mizh_Skhodom_i_Zakhodom.pdf

10.Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України.
Київ, 2006. URL:<http://history.franko.lviv.ua/>.

Навчальне видання

Косяк Світлана Михайлівна

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

Навчальний посібник

Умов. друк. арк. 7,5.
Обл-видавн.аркушів 5,19.
Вид. № 11/25.